

Kvarnverksamheten i Kukkola 1600-1900

Per-Olof Snell

Fast bebyggelse fanns i Kukkola redan på 1300-talet, men långt innan torde fiske ha bedrivits i forsen. De goda fångstmöjligheterna synes ha lockat fiskare från södra Finland vilka först torde ha etablerat ett säsonsboende som senare lett till fast bosättning. Kolonisterna, för vilka fisket var det väsentliga, synes först ha anlag sina gårdar på den östra sidan om forsen där fisket var gynnsammast och på Kyläsaari där bördiga strandängar fanns. Svedjebruk torde initialt ha bedrivits då kornåkrar inom gårdsgårderna ännu i början av 1500-talet var för små för att försörja invånarna med brödspannmål.

Enligt jordeboken uppgick åkerarealen 1543 endast till 26 spannländ.¹ Bördiga strandängar medgav dock att det redan på 1550-talet fanns över 100 kor i byn medan korntiondet knappt nådde 20 skäl. Uppgifterna i tiondelängderna måste dock tas med en nypa salt då redan Gustav Vasa misstänkte att bönderna lämnade för lite i tionde. Under 1500-talet ökade åkerarealen kontinuerligt. 1599 var tiondet från byns 26 gårdar 58 skäl korn och 6 kappar råg. Vid karteringen 1684 hade den genomsnittliga åkerarealen ökat till 3 tunnland. Då korntalet inte var mer än drygt 3 kan antas att skörden bara uppgick till drygt 3 tunnor per tunnland vilket 1684 innebar att det i byn skördades cirka 400 tunnor korn.

Ökande spannmålsvolymen innebar att skvaltor även benämnda fotkvarnar eller bäckkvarnar - på finska härkinmylly eller jalkamylly - samt hjulkvarnar och väderkvarnar börjat användas i Karl Gustafs socken i början av 1600-talet. Kronans finansieringsbehov av krigsmakten ledde 1625 till införandet av kvarntullen. Den var en avgift på den spannmål som maldes på gårdarna eller fördes av bönderna till kvarnar för att malas. Kvarntullängden upprättad för Torne socken i september 1625 upptar en väderkvarn ägd av Caupi Määttä - med mågen Christoffer Persson - på det blivande Risto i Karungi.

I Kukkola upptas två bäckkvarnar. Olof Jönsson Kieri i Toivola betalade 27 öre för en bäckkvarn och 29 öre för en handkvarn medan Erik Nilsson med mågen Nils Persson på Korvi betalade 1 daler 16 öre för en bäckkvarn och 1 daler 9 öre för en handkvarn.² På Korvi som då var den största gården i Kukkola fanns 2 hästar, 2 oxar, 2 stutar, 10 kor, 1 kviga, 5 får, 2 lamm och 2 svin. Olof Jönsson som 1604 har efterträtt Jöns Jönsson Kieri i Toivola redovisar i boskapslängden 1625 1 häst, 1 tjur, 7 kor, 1 kviga, 6 får, 3 lamm och 1 svin.

¹ Tunnan om 146, 6 liter motsvarade 2 spann, 8 skäl eller 64 kannor.

² RA Räkenskaper och rannsakingar angående boskap med flera längder 1620-1641.

Kvarntullängden 1631 anger att kvarnen i Kukkola går höst och vår samt lite om vintern men på sommaren och våren kan man inte komma dit *på grund av kärr och moras*. Uppgiften om kärr och moras tycks vara en standardfras som användes om det av någon anledning var svårt att färdas till kvarnen. Var denna till 2 ½ tunna spannmål avradslagda kvarn låg är oklart men troligen avsågs kvarnen i Toivola. Byborna vid Jylhä forsområdet tog sig lätt till de viktiga fiskeplatserna vid forsen men kvarnarna nedanför forsnacken var förståeligt vanskliga att nå med lastade båtar för byborna på den västra sidan av älven. Ännu 1629 hade Nils Persson på det blivande Korvi en av de största gårdarna i Kukkola om ½ mantal, men i 1635-års längd finns på gården med 2 tunnor i utsäde bara 1 föl och 6 kor. Sedan gården kommit på obestånd tvingades Nils Persson att 1634 gå ut som knekt för hemmanet.

Korvi brukas under makens bortavaro av hustrun Elin. Mantalslängden 1643 upptar Nils Persson som gammal knekt och sonen Per Nilsson har då tagit över som husbonde. Det framgår inte om han ensam fortsatte med kvarndriften då uppgifter om kvarnar försvinner ur skattelängderna 1634 eftersom inte heller den nya beskattningen gick att kontrollera då bönderna i stor utsträckning malde sin säd i handkvarnar. Kvarntullen ersattes då med mantalspengar och endast i kväden, domböcker och kartor kan den fortsatta kvarnverksamheten följas.

Karta 1684 över östra sidan av Jylhäforsen där kvarnar markeras med fyrkant

Lantmätare C A Ciöpings karta över Kukkola från augusti 1684 visar 2 kvarnar vid Jylhä forsområdet strax nedanför Niskala märkt L.³ De var troligen här den första kvarnen som omnämns i de tidiga kvarntullängderna fanns. Kvarnarna var exponerad för strömmande vatten från forsnacken vilket innebar att grävning av

³ Jyväskylä Universitet, Maakirja kartat 1600-luvu, KA 14: 4/1, Lantmäteriverkets Arkiv Gävle, Å.24. Nedertorneå, Y.4.

kvarnrännor i den steniga stranden krävde stora arbetsinsatser av byborna då en större tullmjölkvarn med vadmalsvalk anlades där i början av 1800-talet.

Kvarntyper

Skvaltorn var de vanligaste vattenkvarnarna i Kukkola. De var ofta inrymda i smärre byggnader där ett horisontellt skovelhjul placerats under själva byggnaden. De fordrade bara relativt små vattenflöden som bäckar för att fungera vilket dock begränsade användningen till höst och vår. Vintertid synes kvarnhus ha uppförts på isen vid forsen. Hjulkvarnar inrymdes i större byggnader vid det kraftiga vattenflödet i forsen. Skovlarna var vanligen av överfallstyp där vattnet leddes i en ränna mot skovelhjulet. Från att enbart ha använts för att mala säd utvecklades kvarnarna till att använda vattenkraften på olika sätt. Kvarnarna i Kukkola användas förutom till förmalning av säd för tillverkning av vadmalsstampar och för drift av timmersågar. I början av 1800-talet uppfördes också en stor väderkvarn av Holländs typ i Kukkola. Trots den stora investeringen synes väderkvarnen inte ha haft någon framgång.

Kvarnarna i Karkonoja och Myllyoja

Keksis kväde om den svåra isgången i Torne älv 1677 har upptecknats i fem olika versioner.⁴ Den första uppteckningen gjordes i Övertorneå 1799 för italienaren Guiseppe Acerbi. Wahlberg har i skriften Bondeskalden Antti Keksi, liksom Björn Collinder, utgått från Henrik Gabriel Porthans version av Keksis sång som C E Barck publicerade 1829.⁵

Kulki Kuulen Kukkolahan, Haskais' siellä Harilalta, Paulukselle pahoin teki, Myllyn myötä mudoin vei, Ämmät sitä äryivät, Käsikiveä käyttävät. Fram till Kukkola gick floden där blev Harila förhärjat; isen hälsar på hos Paulus, floden fraktar med sig kvarnen, Gummorna de gnyr och gorma, då de måste has med handkvarn.

För att ge sången bättre rytm synes Porthan ha gjort vissa modifieringar och strykningar i ursprungstexten som i Acerbii version ger ytterligare upplysningar om vårflodens härjningar i Kukkola. Hans version lyder som följer: *Nyt tule kuulen Kukkolan. Ej siellä paljon paha tehnyt, haaskaisi siellä harilalta. Käänsi Vaskiin värin puolen, kalun halviman hajotti, meni maalle Pauluxelle, tappoi mahan talvi myllyn, joka veti veronsa, maxoi malda mantalinsa. Emännät sitä enämän ilkevät, että piti jauhaman.* Texten kan tolkas något i stil med: *Nu till Kukkola kom floden, där blev inte mycket skadat, härjat blev hos Harila, vältä*

⁴ Tapio Honkanen, Keksis kväde över vårfloden i Torneälven år 1677, Johan Portins försvunna uppteckning, Institutionen för Nordiska språk Lund, 2005

⁵ https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/145500/laan_lahdosta_Tornion_ioesa_1677_Kexin_laulu.pdf?sequence=1&isAllowed=y

*blevo kopparpjäser, krossade de enkla tingen, isen gick sen in hos Paulus, slog till marken **vinterkvarnen**, den som drog hans skatt och mantal, Gummorna de gny och gorma, då de måste dras med handkvarn.*⁶

Vid karteringen av Kukkola 1684 finns längst ner i Karkonoja ett kvarntecken med texten MK*q*varn - Rautios och Korvis hemmansbeteckning - medan den ovanför liggande kvarnen betecknas N vilket står för Paavo. Wahlberg anger att den i kvädet omnämnda kvarnen fanns i Karkonoja och sannolikt låg närmare mynningen av bäcken och sedan uppbyggt på ett säkrare ställe ovanför Rautio och Liisas kvarn (borde stå Korvis).⁷ Savolaxaren Jöns Henriksson Rautio synes på 1670-talet ha fått intressen i mjölkvarnen. Rautio, som upptas i längderna för Kukkola 1659, uppges på tinget den 12 augusti 1667 för 2 år sedan hade börjat köpa upp ägor, vilket gjorde att han skattade för ¼ mantal. Möjligen köpte han ägor från det ekonomiskt drabbade Korvi och fick på så sätt andel i mjölkvarnen. Det inhägnade området strax norr om mjölkvarnen innehades 1684 huvudsakligen av Paavo som senare uppges ha förvärvat Waaranvainio från Korvi. Möjligen hade Paavo uppfört skvaltkvarnen sedan vinterkvarnen i Kukkola fors som Paavo och Harri innehade hade bortförts av vårfloden 1677.

Karta över området vid Niitynpetäjänsaari 1684

⁶ Innebördens av vaski, det finska ordet för koppar, är oklar. Kopparsmide kanske bedrevs på Harrila då Henrik Mickelsson vid övertagandet av gården efter sina föräldrar i sytningslön bland annat tilldelas 1 lispund (8.5 kg) koppar. Heimo Hjort antyder i en intervju 2021 att vaski alternativt kan ha avsett den kända Ruskeankivi (Brunsten) i forsén som rubbats av isgängen.

⁷ Karkko är benämning på en stensträng, som går från stranden ut i vattnet. Ofta brukas ytterspetsen som båtlänning. I synnerhet vid lågvatten var en sådan *karkko* bra som båtlänning, om stranden var mycket långgrund. Wahlberg 1963. Svenska landsmål och Svensk folkliv.

Korvis kvarn i Karkonoja

Per Nilsson som övertagit Korvi efter fadern gick 1673 ut som knekt för hemmanet och påträffas sista gången i augusti 1677 i Åby fältläger. Troligen avled han på krigståget. På Korvi finns från 1678 Henrik Persson med brodern Per och två systrar men gården uppges därefter ha blivit öde. Per tar över som husbonde på kronohemmanet Korvi 1685 och uppges ha sålt Waaranvainio åker om 2 skattland samt en gräslägd däromkring till Pål Thomasson Paavo. Korvi övertas 1699 av Johan Andersson som finns där med hustrun Brita Anundsdotter med sonen Anund Henriksson från hennes förra gifte. Johan Andersson och Brita får söner Anders, Johan och Per. Anund Henriksson gifter sig 1725 med Ella Jönsdotter Smed och blir husbonde på Rautio.

Efter Johan Andersson Korvis död den 26 december 1767 förordnades den 27 april 1768 tolvmännen Johan Nilsson Fräki och Nils Christersson Hulkoff att i arvingarnas närvaro uppteckna den egendom och gäld Johan Andersson efterlämnat. Bouppteckningen ledde till en tvist om mjölkvarnen i Karkonoja som avhandlades på häradstinget den 29 april 1768. Anders Andersson Korvi och den avlidne Johan Andersson Korvis änka Anna Isaksdotter, representerad av brodern Nils Isaksson Anttila från Lapträsk, ifrågasatte Nils Larsson Smeds rätt i kvarnen.

Kärandena berättade att Korvi av ålder haft en mjölkvarn i Karkonoja men för ungefär 40 år sedan skall Johan Andersson Korvi ha antagit halvbrodern Anund Henriksson Smed i kvarnen varefter de brukat den tillsammans. Nu ville Korvi återta rätten till hela kvarnen och hade för att styrka sin rätt inkallat Henrik Matsson Mattiheikki och Mickel Mickelsson Paavos hustru Margareta Pålsdotter som vittnen.

Henrik Matsson som var 80 år gammal uppgav att när han allra först började minnas hade Anders Anderssons farfar Johan Andersson Korvi redan haft mjölkvarnen i Karkonoja. För flera år sedan hade Johan Andersson tagit Anund Smed med sig i kvarnen då de byggt upp kvarndammen som varit förfallen. Ett nytt kvarnhus hade också byggts men om Anund Henriksson tagit del i det visste inte Henrik Matsson. Han uppgav vidare att Karkonoja löpte genom Korvis gårdsgärde och att Korvi bärgade det gräs som växte runt bäcken.

Margareta Pålsdotter som var 58 år gammal berättade att för 44 eller 45 år sedan hade Johan Andersson antagit sin halvbror Anund Henriksson i den omtvistade kvarnen men hon mindes inte om de tillsammans byggt upp kvarnen. Sedan den tiden hade Johan Andersson och Anund Henriksson samfällt förbättrat kvarnen. Anders Anderssons far Anders Johansson Korvi hade på sin gård uppbyggt det

kvarnhus som ännu av parterna används samt fört huset till kvarnen, men om åbon på Smeds hemman även varit behjälplig med det visste hon inte.

Eftersom Nils Larsson Smed eller Rautio, som var gift med Karin Anundsdotter Rautio, inte blivit skriftligen stämd till detta mål kunde rätten inte befatta sig vidare med saken. Korvi hemman blev på 1780-talet delat mellan Anna Isaksdotter Korvis nye man Mickel Jönsson Tapani som kom från Kuivakangas, och Isak Winiksson som var den nye maken till Anders Andersson Korvis änka Maria Nilsdotters. De nya husbönderna på Korvi kom att fortsatt tvista om kvarnrätten i Karkonoja.

Paavos kvarn i Karkonoja

I samband med att Paavos mangårdsbyggnader flyttades norrut till en plats söder om Waara synes Erik Pålsson ha uppfört en ny kvarn i Karkonoja. En strid om kvarnrätten blossade upp till följd av detta. Avvittringskarta 1787 visar att det fortfarande finns två kvarnar i bäcken varav en vid utgången mot Kerttunvuopio där Mickel och Isac Korvi har ängar på båda sidor om bäcken. Nybyggaren Henrik Olofsson Härkäniemi och bönderna Adam Johansson Korvi, Henrik Larsson Fräki, Johan Hansson Waara och Erik Eriksson Kauppi hade till tinget den 12 november 1794 utverkat stämning på Erik Pålsson Paavo och Olof Mickelsson Paavo för att de dels inhägnat områden vid Vasikkajänkkä, dels inrättat en kvarn i Karkonoja.

Till rätten ingavs av svarandena ett syneintyg utfärdat av nämndemännen Abraham Suo och Nils Sakari samt stadsfiskalen Hartvig Küstler. Intyget anger att det vid Karkonoja i närheten av Paavos hemman fanns ett område 84 famnar långt och 25 famnar brett där ett dike uppgrävts av Paavo vilket tack vare vatten från Vasikkajänkkä gjort det möjligt att anlägga en skvaltkvarnsinrättning med damm och hus med ett par stenar. Dammen som byggts i sten var på norra sidan 15 famnar och på södra sidan 32 famnar lång. Genom dammen hade gräsväxten avsevärt förbättrats på sidorna av kvarnrännan. Korvis åbor menade att då de ägde äng på båda sidor om det utsynta stället borde de vara berättigade till del i kvarnen. Härkäniemi åter påstod att hans utdikning av Vasikkajänkkä hade gett bättre tillgång på vatten och därför menade han sig ha rätt till del både i vattnet och i kvarnen. Rätten gick kärandena anspråk till mötes.

Waaras kvarn i Myllyoja

Norr om Waara är i kartan från 1684 inritat en bäck benämnd *Waaranoja* som på 1800-talet benämns Myllyoja beroende på Waaras där inrättade skvaltkvarn. Upplysningar om kvarnen fås i en rättsakt den 23 oktober 1795 i vilken anges att bonden Johan Hansson Waara och nybyggaren Adam Hansson Kummu ville öka

sina ägor vid Vasikkajänkkä och söder om Waaras kvarnränna. De skulle också röja ett område för en fårhage mellan Kummus nybygge och landsvägen vid Kerttunvuopio. Fräkisaariborna motsatte sig anläggandet av ängarna då det skulle utestänga dem från deras betesmarker. Häradsrätten beslöt efter noggrant övervägande att område skulle få uppodlas men att kvarnströmmen måste lämnas obehindrad. Waara och Kummu fick inte heller hindra byamännens boskap att komma på mulbete.

Kvarnar vid forsen

Lågt vattenflödet gjorde att bäckkvarnar inte fungerade vintertid. Kukkolaforsen med sitt kraftiga flöde var då ett alternativ, men det framgår inte av akterna när kvarnar först byggdes på västra sidan av forsen. I ett flertal rättsakter skildras dock tvister som antyder att såväl stationära strömkvarnar som kvarnar byggda på isen fanns vid forsen på västra sidan på 1600-talet. I domböckerna nämns att kvarnarna vid forsen byggdes upp om hösten och borttogs våren därefter innan vårfloden. Med tiden kom dock permanenta kvarnar att anläggas vid forsen.

Vid häradstinget den 8 mars 1702 uppges att den kvarn i Kukkola fors som innehafvs av Pål Thomasson Paavo och Lars Henriksson Harri i Kukkola fördärvats och därefter återuppförts av Lars Henriksson Harris svärson Per Jönsson som avsett att driva den enskilt. Lars Pålsson Paavo uppgav för rätten att hans far alltid ägt en kvarn tillsammans med Harri och krävde därför att hans rätt inte skulle tas ifrån honom. Den nya kvarnen hade visserligen uppförts av Per Jönsson Harri, som ensam stått för alla kostnader, men Lars Pålsson uppgav att han för en tid sedan för 8 daler hade köpt halva kvarnstället men att Per lämnat tillbaka pengarna. Inför nämnden kunde Per Jönsson inte neka till att den tidigare kvarnen och kvarnstället av ålder tillhört deras hemman men eftersom kvarnen brunnit ner och han nyligen ensam återuppbyggt den menade han sig vara berättigad att behålla den.

Twisten togs i övervägande av nämnden och i enlighet med det 34 kapitlet i Byggningsbalken beslöts att eftersom Paavo och Harri var lika berättigade till själva kvarnströmmen vid forsen, där de tidigare haft kvarn tillsammans, borde Lars Pålsson liksom förr få äga och nyttja halva mjölkvarnen. Lars Pålsson skulle dock förnöja Per Harri med hälften av hans nedlagda omkostnader och arbete med den nya kvarnen vilket Pålsson sade sig vilja göra.

På Torneå tingsstuga löstes den 26 juli 1704 en längre tvist mellan Erik Johansson Erkki, Lars Pålsson Paavo och Henrik Larsson Niki som anklagade Jöns Kallio med sina kamrater på den östra sidan för att ha byggt en strömkvarn på deras område. Rättsakten anger att det vid forsen på den västra sidan fanns tre kvarnställen där västerbyggare hade patuställen:1) *Liisalanpoldo* där Nils

Hansson Matti, Mats Matsson Mattinheikki och Nils Josepsson Juuso hade sina pator om sommaren, 2) *Harilan kuru* som tillhörde Lars Hindersson Harri och Jöns Hindersson Rautio, och 3) *Isorikko* mellan de två andra.

Kärändena hävdade att de haft en vinterkvarn vid forsen långt innan Jöns Kallio, Henrik Henriksson Auno, Nils Nilsson Palo och Anund Mickelsson Liisa hösten 1703 tillvällat sig Isorikko och byggt ett kvarnhus på isen. Lars Pålsson Paavo med intressenter krävde att de härefter måtte få njuta sin gamla hävd utan att Jöns Kallio med sina kamrater skadade dem. Mot detta uppgav Kallio att de *av nyo* hade uppsökt kvarnstället Isorikko som de satt kvarn på. Han hävdade vidare att kvarnen stod på Per Jönsson och Henrik Mickelsson Harris patuställe och att de tillåtit dem att bygga kvarnen.

Karta över området vid Kukkolaforsen 1787

Nämndemannen Josep Hansson Niskala uppgav att alla tre kvarnställen tillkom västerbyggarna i Kukkola som har sina patuställen där och inte österbyggarna ibland vilka Kallio bor. För det andra skall kvarnrännilen benämnd Isorikko - i senare akter benämnd Isoreikä - vara där Erik Johansson Erkki, Henrik Larsson

Niki, Lars Pålsson Paavo, Jöns Hindersson Rautio samt Hans och Mats Matsson Matti har sina pator om sommaren. För det tredje hade Lars Pålsson där bränt i hällan där själva kvarnrännilen löper och kvarnen kommer att ställas vilket Lars Pålsson med sina kamrater sedan lång tid brukat utan klander till dess nu i vinter när Jöns Kallio kommit och satt upp sin kvarn. Med anledning av nämnda skäl och motiv dömdes Lars Pålsson med sina intressenter berättigade att äga, njuta, nyttja och behålla Isorikko kvarnställe okvalt och obehindrat.

Geometriska kartan över Kukkola från 1787 visar att det två kvarnar som i 1684 års karta fanns vid Karkonoja, dit Paavo hemman flyttades i slutet av 1700-talet, fortfarande finns kvar på ett område ägt av Mickel och Isak Korvi. Kartan visar också två kvarnar på västra sidan av Kukkolaforsen – Selkämylly och Isorikkomylly - och en kvarn på den östra sidan av älven vid Ingerinjuova.⁸ Iskvarnarna har nu ersatta av permanenta kvarnar. Kartan 1825 visar bara en kvarn strax norr om forsen på västra sidan och en kvarn på den östra sidan. En väderkvarn finns då inritad väster om Niki hemman.⁹

Ägarskiften på kvarnarna vid forsen

Rättsakterna visar att hemmansklyvningar, ägoskiften och nya intressenter ledde till att ägarlängderna för kvarnarna skiftade mycket under åren. De första kvarnarna vid forsen synes ha anlagts av ägarna till Paavo, Harri och Liisa som innehade Isoreikämylly, Harilan mylly och Selkämylly. För att underlätta förståelsen av ägarbytena anges nedan ägarlängderna för berörda hemman:

Paavo hemman, där Lars Henriksson var husbonde i början av 1500-talet, synes ha gått från far till son fram till 1750: Lars Henriksson → Lars Larsson → Erik Larsson → Thomas Eriksson → Pål Thomasson → Lars Pålsson → Pål Larsson varefter svärsonen Mickel Mickelsson Muotka från Kuivakangas tog över. Efter honom kommer Paavo att i slutet av 1700-talet delas mellan Erik Pålsson, Olof Mickelsson och Henrik Johansson Mört.

Harri som 1539 innehades av Erik Nilsson övertogs 1570 av sonen Olof Eriksson varefter hemmanet på 1620-talet delades mellan bröderna Henrik Olofsson som övertog stamhemmanet Harri och Lars Olofsson som anlade det blivande Lauri. **Harris** ägarföljd blev Henrik Olofsson → Mickel Henriksson → Henrik Mickelsson → Jöns Henriksson → Henrik Jönsson varefter han på 1750-talet delade hemmanet med brodern Olof Jönsson Liten. **Lauris** ägarföljd blev Lars Olofsson → mågen Lars Henriksson (troligen son till Henrik Mickelsson Harri) → svärsonen Per Jönsson → Jöns Persson varefter sonen Johan Jönsson tog över. Lars Pähjanen som gift sig med Johan Jönssons änka

⁸ Lantmäterimyndigheternas arkiv 25-KAG-3

⁹ Lantmäterimyndigheternas arkiv 25-KAG-12

förvaltade ett tag hemmanet innan bröderna Johan, Per och Isak Johansson Harri tog över.

Liisa kan följas från början av 1500-talet då Henrik Eriksson är husbonde på det då största hemmanet i Kukkola. Ägarna därefter var Frans Henriksson → Henrik Fransson → Änkan Lisbetha som följs av sönerna Nils Henriksson och Jöns Henriksson vilka delar hemmanet i de blivande Liisa och Juuso. **Liisa** innehas av Nils Henriksson som följs av sonen Olof Nilsson som 1697 säljer det till Anund Mickelsson som var Lars Henriksson Harris svärson. Hemmanet övertas av sonen Elias Anundsson och övergår därefter till brodern Mickel Anundsson.

Juuso innehas av Jöns Henriksson varefter Josep Larsson från 1678 är innehavare. Han följs 1690 av änkan Karin Matsdotter varefter sonen Nils Josepsson 1701 tar över. På grund av skulder tvingas han den 4 mars 1708 att pantsätta hemmanet för 177 daler till borgaren Nils Gabrielsson. Vid häradstinget den 24 juli 1717 försöker Gabrielsson överta Juuso men det framkommer då att också Nils Hansson Matti har en fordran på 200 daler varför han får förvärva hemmanet genom att betala skulden till Gabrielsson. Under ryssarnas härjningar i Kukkola 1717 blev Juuso plundrat av fienden och Nils Josepsson dör den 27 februari 1718. Nils Hansson drabbas också av ryssarnas härjningar och tvingas 1720 sälja Juuso med kvarn och kvarnställe till Pål Larsson som lämnat Paavo efter en tvist med fadern. När Pål Larsson 1727 förlikas med fadern och flyttar tillbaka till Paavo övertas Juuso av Elias Anundsson som driver det i sambruk med Liisa varefter det övergår till brodern Johan Anundsson som följs av sonen Johan.

Harilas kvarn

Harila uppges i domböckerna ha övergett den gemensamt ägda kvarnen i Isorikko i mitten av 1700-talet och byggt en egen vinterkvarn troligen i Harilan kuru. Den 29 april 1768 stämde Henrik Jönsson Harri och Olof Liten sin granne Lars Henriksson Pohjanen som genom gifte blivit husbonde på ena halvan av Harri. Kärändena krävde en skadeersättning på 24 daler för att de inte fått bruka mer än hälften av kvarnen och krävde att Lars Henriksson hädanefter skulle förbjudas att befatta sig med mer än en tredjedel i kvarnen. Rätten beslöt att Pohjanen skulle betala det utkrävda beloppet men kvarnrätten skulle dock delas lika mellan de två hemmanen. Lars Henriksson köpte strax efteråt Druki eller Juntikka hemman i Övre Vojakkala varefter hela Harri åter kom till släkten.

Isorikkomylly eller Isoreikämylly

Ägarförhållandena för Isoreikämylly vid Kukkola fors, som endast sägs brukas på vintrarna, tvistas om på häradstinget den 13 november 1761. Kärändena

Henrik Andersson Niki och Nils Eriksson Erkki anklagar Erik Pålsson Paavo och Olof Mickelsson Paavo som de senaste åren vardera haft en fjärdedel i kvarnen medan de egentligen bara var berättigade till ^{en} tredjedel tillsammans. Erik Pålsson berättade då att när Paavo delats på 1750-talet hade mjölkvarnen enbart tillhört Paavo men sedermera hade åborna på Paavo tagit åborna på Niki och Erkki i kvarnen. Olof Mickelssons far Mickel Mickelsson, och Erik Pålssons svåger Nils Henriksson Paavo, hade i mitten av 1750-talet tagit med Nils Erikssons Erkkis far Erik Eriksson och Henrik Andersson Niki varefter de kommit överens om att de vardera skulle äga en fjärdedel i kvarnen.

Den 19 april 1777 hade Nils Henriksson och Nils Eriksson instämt Olof Mickelsson, Erik Pålsson och Henrik Mört med krav på att åborna på Niki, Erkki och Paavo vardera skulle ha en tredjedel i kvarnen som tidigare. Nämndemannen Abraham Jönsson Auno inställde sig då och anförde det han tilltrorde sig kunna bevisa att kvarnen egentligen inte tillhörde någon av parterna utan tillhörde honom och Kallio tillsammans. Ärendet sköts till nästa ting så att parterna skulle kunna förse sig med alla skäl de ville åberopa. När ärendet så åter kom upp på tinget den 17 november 1777 presenterade parterna rättens protokoll från den 8 mars 1702 innehållande att Lars Pålsson och Per Jönsson Harri blivit tilldömda hälften vardera uti Kukkola fors varav svarandena ville sluta att som Lars Pålsson ägt det hemman svarandena nu innehar så skulle tydligast följa att kärandena av ålder inte varit delägare i kvarnen.

Domaren frågade därefter om Harri ännu begagnade kvarnen. Svaret var nej då Harri nu ägde en kvarn särskilt i samma rännil. Svarandena förklarade därefter att kärandena kunde få åtnjuta hälften av den omtvistade kvarnen. Domaren ville därefter veta storleken på parternas hemman som angavs till $\frac{3}{8}$ mantal för Niki, $\frac{1}{3}$ för Erkki medan svarandena tillsammans innehade $\frac{1}{2}$ mantal.

Med tanke på att kärandena inte kunnat visa att de ägt mer än hälften av kvarnen vid Kukkola fors utan har sig mer svarandena genom rättsutslaget 1702 kunnat visa att de var tilldömda hälften fann tingsrätten att kärandena bör åtnöja sig med den hälft de förut haft i kvarnen varför svarandena friades från deras tilltal.

Den 20 november 1778 blev ägarförhållandena för Isoreikämylly åter föremål för en tvist. Johan Johansson Harri hade då till tinget instämt Nils Henriksson Niki, Nils Eriksson Erkki, Henrik Johansson Mört på Ranta Paavo, Erik Pålsson på Mäki Paavo samt Olof Mickelson Lahti med krav på att till Harri återfå hälften av Isoreikä mjölkvarn som av ålder lytt under Harri hemman.

Parterna inställde sig och presenterade häradsrättens domar av den 8 mars 1702 och 26 juli 1704 med vilka de ville styrka att Harri på ena sidan samt motparten på den andra sidan borde njuta kvarnen utan att Niki eller Erkki skulle ha någon

del i den. Nils Henriksson Niki anhöll om anstånd till nästa ting för att kunna styrka sin rätt. När så ärendet togs upp vid häradstinget den 21 april 1779 anmäldes att Johan Harri i nämndemännen Knut Abrahamsson Kittis och Anders Jönsson Pietis närvaro emot 1 riksdaler 16 skilling avstått all talan om kvarnen för sin del så länge han lever varmed tingsrätten lät sig bero.

Den 15 november 1781 togs äganderätten åter upp då Per Johansson Harri stämt Nils Eriksson Erkki och Nils Henriksson Niki och krävde att de skulle avstå från sin del i Isoreikämylly om de inte kunde uppvisa det dombrev de på tinget den 20 november 1778 åberopat. Han menade att inte brodern Johan kunde förlikas om hans eller hemmanets rätt. Ärendet sköts därför än en gång fram så att Erkki och Niki skulle kunna styrka sin förmenta rätt. Vid det följande tinget den 16 april 1782 kom parterna överens i vänlighet genom att Per Harri för sin del avstod med all ytterligare talan emot att svarandena betalade den utdömda förrättningskostnaden på 1 riksdaler 16 skilling.

Selkämylly

Av en rättstvist avhandlad på häradstinget den 26 april 1774 framgår att en fotkvarn i början av 1700-talet ersatt vinterkvarnen i Liisalanpoldo. Kvarnen som benämndes Selkämylly synes ha uppbyggts av Nils Josepsson och en person vid namn Lars Nilsson som bodde inhyst på Hempälä vilka innehåft varsin halva i denna kvarn. Mycket tyder på att Nils Josepssons skulder vilka på 1710-talet uppgick till drygt 377 daler var en följd av kvarnbygget. Efter Lars Nilssons död hade Per Persson Hempälä kommit i hans ställe och sedan hade Elias Anundsson intagit Lars Viniksson varigenom Liisa, Hempälä och Vinikka vardera fick en tredjedel i kvarnen. När Lars Vinikssons hemman blev kluvet mellan hans söner Vinik och Clemet Larsson började de bruka en fjärdedel var i kvarnen. Rätten beslöt att den ursprungliga uppdelningen på en tredjedel var för de tre hemmanen också fortsättningsvis skulle gälla.

I början av 1790-talet innehades Selkämylly av Johan Johansson Liisa, Isak Johansson Liisa, Hans Hempälä, Nils Larsson Smed, Olof Larsson Tapani och Olof Hansson Styrman. Sedan vårfloden 1793 fört bort kvarnen hade innehavarna byggt upp en ny kvarn men Johan Johansson Liisa anklagades den 12 november 1793 av de övriga intressenterna för att inte ha bidragit med dagsverken eller med tjära till uppbyggnaden. De ville därför att han skulle vägras del i kvarnen. Nämnden krävde därför innan nästa ting att en syn och besiktning gjordes av vad som gjorts och vad det kostat att bygga upp kvarnen.

Syneintyget som utfärdades den 18 oktober 1794 av nämndemännen Henrik Fräki och Nils Sakari anger att alla intressenter utom Nils Smed hade deltagit vid besiktningen som visade följande: Kvarnhuset som nyligen uppsatts av furu

och grantimmer var 8 ½ aln långt, 7 ½ aln brett och 3 ½ aln högt med försvarligt nävertak. Det värderades till 6 daler 32 skilling. Dörr med lås värderades till 24 skilling och två kvarnstenar till 3 daler 16 skilling. Vinghjul med dess tillbehör värderades till 1 daler 5 skilling 4 runstycken medan dagsverken till reparationer uppgick till 1 daler 32 skilling. Tillsammans 13 daler 13 skilling 4 runstycken

Johan Johansson Liisa fick för att behålla sin sjättedel i kvarnen betala 2 daler 10 skilling 2 runstycken samt förrättningskostnaden som uppgick till 1 riksdaler 32 skilling. Sonen Abraham Johansson som tog över Liisa tvingades den 11 januari 1845 sälja hemmanet på exekutiv auktion. Det värderades till 1116 riksdaler och uppgavs vara i dåligt skick med vanskötta ägor. Bland tillgångarna upptogs en kvarn i Kukkola fors ägd gemensamt med grannarna. Troligen var också kvarnen vid denna tid i dåligt skick då gästgivaren Olof Malmström i slutet av 1840-talet på dess plats kom att uppföra en tullmjölkvarn.

Hempäläs och Lauris kvarn i Saukolanoja

Hans Persson Hempälä och Isak Johansson Lauri anhöll vid häradstinget den 4 mars 1799 att få anlägga en skvaltkvarn i Saukolanoja på den västra sidan nedanför Kukkola fors och till den verkställa en utgrävning 80 alnar lång. Eftersom nämnden och allmogen intygade att ej minsta olägenhet av den tillämnade kvarnbygganden befarades beprövade häradsrätten skäligen för sin del att samtycka därtill men beslut underställdes befallningsmannen.

Kvarnägaren och riksdagsmannen Erik Abrahamsson Rosander

Erik Abrahamsson föddes 1789 på Husa i Kukkola som hans föräldrar Abraham Isaksson (1763-1819) och Maria Matsdotter Rahtu (1764-1810) samt hans farföräldrar Isak Henriksson Curtelius (1729-1806) och Elisabet Isakdotter Kaishannu (1722-1786) förvärvat 1786.¹⁰ Erik Abrahamsson Husa började vårterminen 1804 i Torneå skola där han använder namnet Rosander. Information om eleverna i skolan finns för åren 1804-1806 men saknas därefter fram till 1812. Där anges att Erik Rosander börjar med att öva sig i läsning av stilar och översättningar på det finska språket och 1805-1806 är han sysselsatt med att värdera akter och handlingar från svenska och finska samt har läst det huvudsakligaste av svenska grammatiken.

Erik Rosander gifte sig 1810 med Catharina Nilsson Pieti som blivit faderlös året innan. Erik köpte den 21 februari 1811 ut sina svägrars - Henrik Abrahamsson Mäki och Salomon Abrahamsson Slunga - arvslotter i Pieti om $\frac{1}{3}$ mantal för 1000 riksdaler. Som husbonde titulerade han sig därefter omväxlande

¹⁰ Övertorneå tingslags häradsrätt 1776-1786 s.3560, 1791-98, s. 1290

Erik Pieti och Erik Rosander när han som skrifflärd företrädde sockenmännen vid häradstinget och sockenstämmor.

Vid sockenstämman den 12 december 1813 uppges att en salpeterlada anlagts i Kukkola hos Erik Pieti för Karl Gustafs socken av salpetersjudarmästaren Isak Hakomäki. Ladans var 7 famnar lång och 3 famnar bred. Salpetern som framställdes var avsedd för tillverkning av krut. Vid denna tid planerade Erik Pieti och Abraham Erkki att anlägga en tullmjölkvarn och fick sommaren 1814 rätt att anlägga en kvarn med tre stenar på stranden av Jylhä forsen mellan en gammal fiskepata och ett gammalt kvarnhus. Möjligen hade kvarnhuset tillhört Pieti då testamentet efter Anders Jönsson Pieti den 12 oktober 1795 bland annat upptar hälften uti en fotkvarn. Det är oklart hur kvarnbyggandet fortskred då Rosander strax efter fick andra uppgifter, men Pietis och Erkkis rättsinnehavare överlät den 27 maj 1837 sin kvarninrättning till C A Burman.

Erik Pieti utsågs 1815 till riksdagsman för Norrbotten som företrädare för Karl Gustaf, Nedertorneå och Övertorneå tingslag. Erik Pieti var elektor vid val av utskottsledamöter i riksdagen och utsågs till medlem i Expeditionsutskottet den 10 mars 1815.¹¹ Pieti involverades i motioner syftande till förbud mot införsel av utländskt brännvin som ansågs högst skadligt för medborgarna förutom den penningbrist det förorsakar. Vidare var han med om att argumentera för att flyttning för tjänstehjon bara skulle få ske vid nyårstiden när angeläget arbete var överståndet. Han stödde också en motion om att lantmännen fritt skulle få sälja sina varor i städerna. Förbudet att byta fisk mot spannmål från Österbotten ville Pieti få upphävt då man på så sätt sedan urminnes tider kunnat förse befolkningen i Västerbotten med spannmål när skördarna förstördes av frosten.

Rosanders avstår från Husa och köper Niki

Den 5 maj 1818 lämnar Abraham Isaksson över Husa på sonen Jacob Abrahamsson i en avhandling med följande inledning: *Ej mindre i avseende till min nyligen med döden frångångna hustru Maria Matsdotter, varigenom jag blivit ut ur stånd att med husbondeväldet å Husa hemman längre tid befattning hava, utan och för min höga ålder och dagligen försämrade hälsa, samt för att kunna i en ostridig ro tillbringa mina ännu få återstående dagar, vill jag härmedelst för den villiga tjänstaktighet som min son Jacob av sin barnsliga vördnadsfulla ömhet ständigt visat till honom avstå min ärvda fastighet Husa om 1/6 mantal.* Sedan följer en detaljerad uppräknings av sytningvillkoren. Arvslotten uppgick till 444 riksdaler 21 skilling för Erik samt 297 riksdaler 27 skilling till var och en av det tre döttrarna. Om Jacob inte skulle bli kvar på hemmanet skulle de andra bröstarvingarna få lösa in det emot 1444 riksdaler.¹²

¹¹ Protokoll Bondeståndet 1815 <https://weburn.kb.se/riks/metadata/70/21798770.html>

¹² Tornion Tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat KOb:8, s.471

Den 19 maj 1818 köpte Erik Abrahamsson Niki hemman om $\frac{3}{8}$ mantal av Nils Johansson för 2000 riksdaler vilken som fulltaligt betalt kvitterades. Han förband sig också att fullgöra de sytningsvillkor Nils Johansson tecknat för svärfadern Isak Matsson Niki och svärmodern Ella Andersdotter. Nils Johansson flyttade samtidigt till Karungi där han förvärvat hemmanet Pesu. Erik Abrahamsson Rosander var nu en till synes välbeställd ägare till två hemman och med en arvslott i Husa.

Väderkvarnen vid Niki

Erik Rosander lät 1821 uppföra en väderkvarn som genom den detaljerade beskrivningen i en begäran om brandförsäkring ingiven den 10 maj 1822 har dokumenterats.¹³ Allt tyder på att det rörde sig om en så kalla Mamsellimyly eller Hättekvarn som representerade det sista skedet i utvecklingen av kvarnar. Mamsellkvarnarna har flera våningar och många finesser som underlättar mjölnarens arbete. Från det stora kugghjulet på toppen av kvarnen flyttas vingarnas roterande kraft via en växel till en hög vertikal axel vidare till ett annat liggande kugghjul i nedre ändan av denna och slutligen till hjul som roterar 2 par stenar. Maskineriet är byggt helt av trä. Kvarnens topp eller hätta vrids på en träring överst på väggarna. Kvarnens koniska form liknar en fröken i lång klänning vilket lett till namnet.

Ansökan om brandförsäkring lyder som följer: År 1822 den 14 mars har undertecknade besett och värderat en, före detta riksdagsmannen och nämndemannen Eric Rosander tillhörig här i Norrbottens län Torneå fögderi i Carl Gustafs socken och Kukkola by vid landsvägen mellan Neder- och Övertorneå socknar samt fyrahundratrettioåtta alnar (285 m) från Rosanders ägande Niki hemmansgård belägen väderkvarn varpå enligt Kungl. Maj:ts allernådigt utfärdade reglemente till inrättande av en allmän brandförsäkringsfond i Riket av den 15 april 1788, försäkring begärs; och funnit samma kvarn av följande beskaffenhet.

Själva tomten är belägen å en höjd femhundra femtio alnar (327 m) väster från Torne älv och etthundrasexton alnar (69 m) från närmaste ria, varande byggnadens nedre del, som är rund och innehåller i diameter å nedersta botten tio alnar (5,94 m), och ovan till vid trissor åtta alnar (4,75 m), samt i höjd från grunden till nämnda trissor eller hjul varpå lyktan vändes tolv alnar sexton tum (7,5 m), under loppet av sistlidna år 1821 uppförd av väl stärkt järnbultat korsvirke för brädfordringen. Anmälandes ägare Rosander sig redan ha betingat, ehuru han ännu icke hunnit undfå nödigt brandredskap eller tvenne

¹³https://sok.riksarkivet.se/fritext?Sokord=eric+rosander+brandf%C3%B6rs%C3%A4kring&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=True&PageSize=100&page=1&postid=Brandforsakring_Brfv_12485&tab=post&FacettState=undefined%3Ac%7C#tab

blecksprutor och tvenne svabbar. Två båtshakar, två ämbar och en stege fanns i gott stånd.

Uti nedersta eller första rummet nedifrån som innehåller i höjd 3 alnar 20 tum (2,28 m), är inrättning att ställa kvarn, och att i änden av en täkt brädränna uppsamla mjölet. Till detta rum finns jämväl tvenne större dörröppningar, en å södra och en å norra sidan, vardera försedda med dubbel dörr av bräder bestående av tvenne blad å gångjärn, av järn, med stängsel innantill och gott lås. Ifrån detta rum, leder en stark och välgjord brädtrappa till övre rummet, som har golv av täljt fyra tum (10 cm) tjockt virke. I detta rum som innehåller i höjd 3 alnar 3 tum (1,86 m), är kvarnstenarna ställda, samt kvarnstut med tillbehör. Av nämnda stenar innehåller den ena nio kvarters diameter (1,33 m) och fjorton tums höjd (0,35 m), och den övre 9 kvarters (1,33 m) tvärlinia och tretton tums (0,33 m) tjocklek. Undre stenen är väl intrimmad och den övre är täkt med väl snickrad fals av bräder, och denna fals försedd med järnhakar och märlor. Rummet har i övrigt fyra gluggar med skottluckor å väggarna, ävensom god trappa av bräder till tredje rummet vilket är försett med golv av två tums (5 cm) bräder, samt tvenne väggöppningar med skottluckor, den ena å norra och den andra å södra sidan. Uti detta rum som är tre alnar fyra tum (1,88 m) i höjd inlägges spannmålen till förmalning, och en trappa leder till det fjärde rummet där ovanpå, vartill finns golv av två tums bräder.

Det fjärde rummet försett med tvenne gluggar och luckor, innehåller i höjd från golvet till rullarna två alnar sex tum (1,3 m) och till röstet av lyktan tillhopa sex alnar 18 tum (4 m). Uti starkt järnbultat rotvirke är åtta järnbandade trärullar med grov järnstång genom var och en i järnbössor inlagda, och å dessa rullar eller trissor är lyktan grundad å ett dubbelt varv rotvirke uppförd. Hjulstocken är med stora kugghjul och trillhjulet uti sistbeskrivna rum inpassat, och framåt vingarna lagt å tvenne löprullar starkt järnbandade med grov järnstång igenom och uti malmbössor insatta.

Till ansökningsen bifogades en detaljerad uppräknings av de olika kostnadsposterna enligt följande:

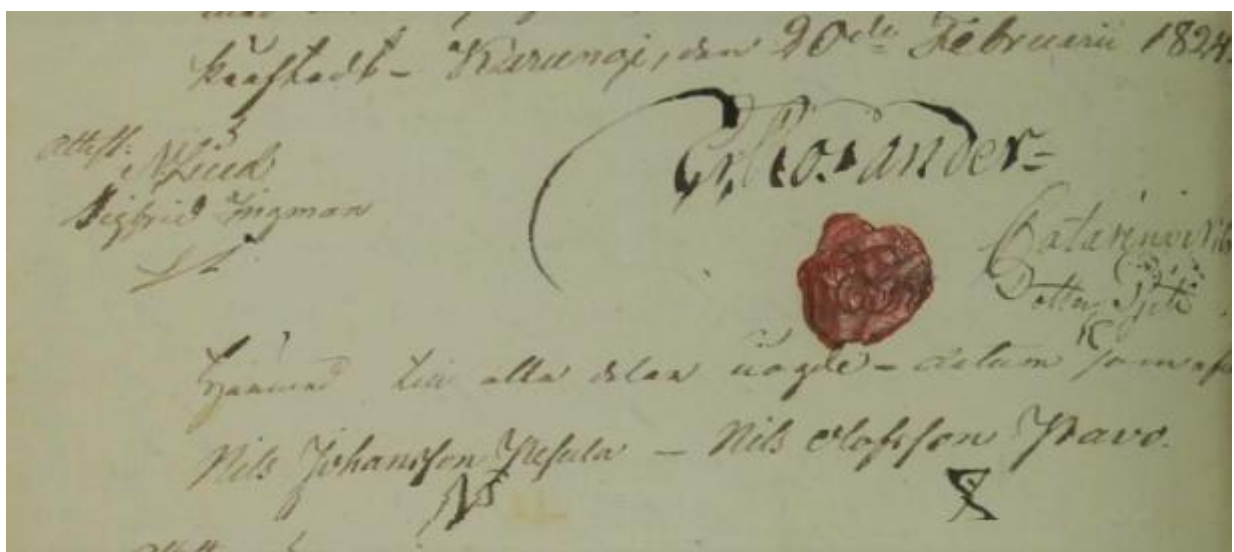
Stomme av denna byggnad med trappor brädfordring och rotvirke till rullarna vid lyktan tillika med själva rullarna	Rdr 679:8
Bjälklager	Rdr 30
Golven i ett rum av fyra tums täljt virke och uti tvenne av två tums bräder	Rdr 26:32
Tvenne dörrar, vardera av tvenne blad med gångjärn och lås	Rdr 16:32
Åtta gluggar med luckor	Rdr 6
Inrättning i första rummet, för att efter behag ställa kvarn med den grova järnstång varpå övre kvarnstenen till en del vilar	Rdr 20:12
Kvarnstenar med transportkostnad	Rdr 16:36
Timringen omkring desamma med lösa brädfalsen och mjölränna	Rdr 13:31
Kvarnstutet med tillbehör	Rdr 9:16

Trillhjulet med dess tillbehör	Rdr 47:16
Stora hjulstocken som är 18 tum i fyrkant med allt järn därtill	Rdr 26:32
Kugghjulet	Rdr 61
Vingarna med segelduk och tunna bräder	Rdr 46:24
Lyktan med hela dess inredning för stora och lilla hjulet och hjulstockarna samt vindställningen utvändigt	Rdr 290
Summa	Rdr 1350

Värdet av hela egendomen, som efter en noggrann genomgång och jämfört med gångbara pris på dagsverken, material och arvoden i orten ansattes till 1350 Riksdaler Svenska Banco Sedlar, betygades vara mera för lågt än för högt åsatt enligt kronofogden Per Öhrling, häradsdomaren och byggmästaren Mickel Nuoliniemi och nämndemannen Olof Lähdet. Någon kartsymbol för väderkvarnen finns inte i den karta över Kukkola som ritas vid laga skiftet vilket indikerar att kvarnen då inte längre var i bruk.

Rosander förlorar sitt välstånd

Rosander var från 1815 socknens fullmäktige vid val av riksdagsmän för bondeståndet. Väderkvarnen verkar dock ha varit en felsatsning som påverkat hans ekonomi. Ortsborna kanske fortsatte att bruka handkvarnar och ägarna till skvaltkvarnarna ville kanske inte gynna uppstickaren Rosander. Erik Burman som tillträdde som kyrkoherde i maj 1822 synes inte ha haft ett gott öga till Rosander som den 30 oktober 1822 inlämnade en ansökan till sockenstämman med följande lydelse: *Vid Pieti hemman eller gård uti Karl Gustafs socken har undertecknad genom salpeter verkmästaren Johan Lundström med sockenpannan no. 3 utur egen salpeterlada tillverkat 60 lispund salpeter innevarande år vilket härmed anmäls med begäran om sockenmännens bevis.* Då sockenmännen inte kunde konfirmera kvantiteten avslogs Pietis ansökan.

Erik Rosanders namnteckning och signet 1824

Nils Olofsson Paavo utsågs 1824 till socknens delegat vid riksdagsmannavalet och den 20 februari 1824 sålde Erik Rosander Pieti Niki hemman med dess regala laxfiske till Nils Johansson Pesula i Karungi och Nils Olofsson Paavo i Kukkola för 1843 Rdr 36 skl sammanräknat med Nils Pesulas i bägge hemmanen av den 15 oktober 1822 in-tecknade fordran på 1250 Rdr jämte ränta under 1 år och elva månader utgörande 3175 Rdr 12 skl. Vidare lämnades köparna rätt att uppbära utfallande lösen för ägor på ryska sidan. Försäljningen konfirmerade Rosander med namnteckning och sigill.

Erik Abrahamsson Rosander med hustrun Catharina, sonen Erik och dottern Maria flyttade 1824 som landbor in på Harri som innehafts av Johan Hansson Öman för att senare övertas av Olof Stenudd. Den 23 oktober 1825 meddelas på sockenstämman att nämndeman skulle utses i Erik Pietis ställe, som från nämndemannatjänsten blivit entledigad.

Ägarna av hemmanet Ström vid Pietis och Erkkis forskvarn

Carl Johansson Israeli eller Holmström från Haparanda förvärvade 1829 hemmanet Ström troligen i avsikt att bedriva kvarnverksamhet. När hans hustru avlider 1833 värderas Ström i bouppteckningen endast till 100 Rdr medan boets totala tillgångar inklusive lösören uppgick till 590 Rdr. Carl Israeli sålde den 9 november 1833 Ström *jämte andra beting* för 277 Rdr till Anders Lindberg. Vittnen vid köpet var Erik Rosander och Isak Asplund i Haparanda. Anders Lindberg var svärson till färgaren Erik Nordquist i Gammelgården i Nederkalix som innehade en vattendriven vadmalsstamp och kvarn i Flasabäcken. Lindberg som i september 1832 köpt Ranta Winikka kom dock aldrig att rota sig i Kukkola där han synes ha planerat att bygga ut kvarnen vid forsen.

Anders Lindberg sålde den 28 februari 1834 Ström till Erik Rosanders svärson Fredrik Östensson för 277 Rdr och flyttade tillbaka till Nederkalix där han köpt ett hemman i Månsbyn. Genom en *vådlig händelse* den 21 juli 1834 drunknade han dock i Åkroksforsen. Bouppteckningen efter honom upptar en fordran på 350 Rdr på Abraham Anundsson som köpt Ranta Winikka där Lindberg fortfarande hade kvar möbler, husgeråd, verktyg och böcker. Han hade också fordringar i Kukkola, Karungi och Haparanda samt en skuld till Rosander.

Fredrik Östensson och hustrun flyttade 1838 till Norge tillsammans med Rosanders son Erik som gått i Haparanda skola. Rosander med hustrun slog sig samtidigt ner på Ström där de genom ett sytningsavtal garanterades 2 tunnor korn, 2 tunnor potatis, 2 lispund salt sik och 8 famnar kastved årligen samt 1 kanna sötmjök dagligen. Vidare stipulerades att sytningsavtalet skulle övertas av en eventuell köpare av Ström.

Den 27 maj 1837 uppges Pietis och Erkis rättsinnehavare – troligen innefattande Erik Rosander - till färgerifabrikören Carl Anders Burman ha överlåtit sin rätt till en kvarnanläggning vid forsen. Fredrik Östensson sålde den 24 januari 1840 Ström för 100 Rdr till Isak Asplund i Haparanda som den 25 oktober 1841 sålde Ström vidare till Carl Anders Burman för 300 Rdr. Möjligen hade Israeli, Lindberg och Rosander planerat att bygga ut kvarnen vid forsen vilket först blev möjligt med den finansiellt starkare Burman.

Erik Rosanders flyttar till Husa

Jacob Abrahamsson som övertagit Husa efter fadern avled 1839. Akterna antyder att Husa inte bedrivits med någon större framgång då hemmanet belastades av stora skulder bland annat till Mickel Kitti i Karungi. Sonen Abraham Jacobsson, som ärvt två tredjedelar av hemmanet och köpt en tredjedel av modern Brita Caisa Persdotter, tog över Husa men uppgavs av modern i april 1841 vara så begiven på fylleri och slösaktigt leverne att han inte kunde vårda egendomen varför hon ville förklara honom omyndig.

Den 21 juli 1841 övertog farbrodern Erik Rosander Husa med all rätt i såväl fast som lös egendom samt kreatur. Han åtog sig att betala alla Jacob Abrahamssons skulder samt att till Abraham Jacobsson när han uppnådde 30 år betala 145 rubel 85 kopek. Abraham skulle vidare i årlig förgånga få 3 tunnor korn, 1 lispund tobaksblad och 1 lispund salt lax. Han skulle också få 1 kanna söt mjölk om dagen, kläder och skor, fritt husrum med sin moder, en jungfru brännvin varje dag men två om söndagarna. Rosander skulle vidare överenskomma med modern om hennes förgånga samt betala tjänstefolkens löner.

Den 26 maj 1842 sålde Erik Rosander Husa hemman till Johan Wiuhkula med alla förmåner som laxfiske i Torne älv, sikfiske i forsen jämte del i två mjölkvarnar emot följande villkor. Köparen skall genast erlägga 1144 rubel 30 kopek silver samt förnöja säljarens borgenärer bondeänkan Cecilia Kitti från svenska Karungi, bonden Per Håhl från finska Karungi och gästgivaren Olof Malmström från svenska Kukkola. Rosander fick rätt att lösa och begagna det forsställe som ligger på hemmanets skifte samt att uppta en äng vid Mustajoki bäck samt ett tunnland åker och tolv kappland till potatis. Köparen skulle ansvara för att Jacob Abrahamssons änka samt sonen Abraham skulle få den enligt den 22 augusti 1841 överenskomna förgången.

Wiuhkula sålde Husa redan den 4 maj 1846 till Per Johansson Peldo. I köpet ingick lax- och sikfiske samt del i mjölkvarn. Köpeskillingen var 1371 rubel 42 kopek silver. Det under Husa lydande torpstället som Rosander innehade fick han rätt att begagna så länge han och hustrun lever liksom ängen i Mustajoki.

Den förre bonden och riksdagsmannen Rosander dör 1866 vid 77 års ålder som sytningsman på ett torp där hustrun Catharina dör två år senare av slag.

Fabrikören C A Burmans tullmjölkvarn

Vid färgerifabrikören Carl Anders Burmans hustrus död i Haparanda 1839 upptas i dödsboet Kukkola forskvarn värderad till 100 Rdr, hjulkvarnen i Keräsajoki med vadmalstamp värderad till 200 Rdr och hälften av Ekfors sågverk i Puostijärvi värderat till 1000 Rdr. Forskvarnen i Kukkola synes då ännu varit av begränsad omfattning men måste ha börjat byggas om under Rosanders tid på Ström. 1845 köpte handelsmannen Fale Burman i Haparanda hälften av Ström med mjölkvarn för 200 Rdr av brodern Carl Anders. Fale Burman var då hälftenägare av Ekfors sågverk, delägare i en skvaltkvarn i Puostijärvi och ägare av Forsmans hjulkvarn med tre stenar i Niemis.

Erik Abrahamsson Rosander assisterade möjligen Burmännen som mjölnare innan han 1842 flyttade till Finland. Därefter synes Johan Fredrik Larsson ha verkat som mjölnare och efterträds 1846 av Johan Andersson Drugge som kom från Niemis. Vid ett fall i forsen blev Johan Drugge *vådeligen krossad* den 26 augusti 1855, men hustrun och barnen blev kvar på Ström till 1858. Ny mjölnare blev Jacob Johansson Hehkonen gift med en dotter till Fredrik Salomonsson Klockare på Ranta Lauri. 1860 efterträds han av Carl Gustav Wallin som flyttar in på Ström. Wallin som föddes 1814 utom äktenskapet i Tervola benämndes Kaarakka när han 1838 flyttade till Puostijärvi där han synes ha arbetat för Burmännen. Han gifte sig med Maria Isaksdotter Laukkovaara och fick 1839 sonen Johan samtidigt som han tog efternamnet Wallin.

På Ström finns till 1866 förre mjölnaren Jacob Hehkonen och mjölnaren Carl Gustav Wallin som i januari 1866 uppges flytta till finska Karungi. Han upptas dock fortsatt i mantalslängden för svenska Kukkola men torde tidvis ha bott i Myllypirtti - kvarnpöretet - på östra sidan som mjölnare på Simelii tullmjölkvarn och vadmalstamp där han vid en rannsaking av kvarnen 1867 upptas som godeman. Han finns med familj i svenska Kukkola när dottern Brita Maria 1870 gifter sig med bondesonen Johan Petter Abrahamsson Niskala i finska Kukkola. Markus Niskala i Kukkola uppger vid en intervju 1963 att gubben Wallin ofta rodde med sin båt från Niskalas strand ner till Valkamaa för att fiska. Hösten 1866 skyndade sonen Carl Albert med brodern Isac och en kamrat ner till stranden för att sätta ut båten. Brådskan ledde olyckligtvis till att den gled ut mitt i forsen och kapsejsade. Carl Albert drunknade medan de andra på ett märkligt vis klarade sig. Enligt kyrkböckerna inträffade olyckan den 22 september 1866, men den 17 årig Carl Albert Wallin begravdes först den 19 juli 1867 i svenska Karungi. Carl Gustav Wallin blev kvar i Kukkola till 1896 då han flyttade till sonen Johan som då var kyrkoherde i Övertorneå.

Övre och nedre kvarnen innan restaurering 1970

Spolander övertar tullmjölkvarnen

Nils August Spolander, son till löjtnanten Nils Spolander och Eva Catharina Planström, föddes 1833 i Kalix där han 1834 blev faderlös. Modern ingick 1837 nytt gifte med sergeanten Peter Ekbäck och familjen flyttade 1843 till Boden. Nils August var rättare på Bodträskfors sågverk när han 1858 flyttade till Haparanda. Han upptas från januari 1859 i Kukkola bland inhysingar men tituleras mjölnare vilket antyder att han första tiden kan ha arbetat för gästgivare Malmström som installerade en såg i sin kvarn. Från 1866 upptas mjölnaren och arrendatorn Spolander på Ström som då ägs av Fale Burman som den 5 augusti 1864 köpt ut broderns del i Ström *med vad därunder lyder* för 600 riksdaler vilket antyder att kvarnverksamheten ännu inte var av någon större omfattning.

Spolander arrenderar från 1866 Ström med tullmjölkvarn. Den 4 juli 1874 utfärdas ett köpebrev för Nils August Spolander avseende Ström No. 49 och Jylhäforsens tullmjölkvarn till en köpeskilling av 5000 Rdr varav kvarnen svarar för 3500 Rdr och hemmanet för 1500 Rdr. Fale Burman fick samtidigt rätt att kostnadsfritt under sin livstid årligen få förmåla 300 kubikfot spannmål. För utfärdande av lagfart krävdes att Burman skulle styrka äganderätten och att kvarnen uppförts på fri grund allt vid äventyr att ansökan om lagfart annars skulle förfalla. Uppenbarligen rådde oklarhet om kvarnen uppförts på någons

skattejord. Försäkringsbrevet från 1901 antyder att en ny mjölkvarn uppfördes av Spolander 1875. Mjölkvarn med två stenar uppfördes då i timmer på en 1,2 meter hög stenfot, som är anlagts under västra tredjedelen av byggnaden som rödmålades och reparerades 1891.

Spolanders renoverade tullmjölkvarn

Malmströms tullmjölkvarn

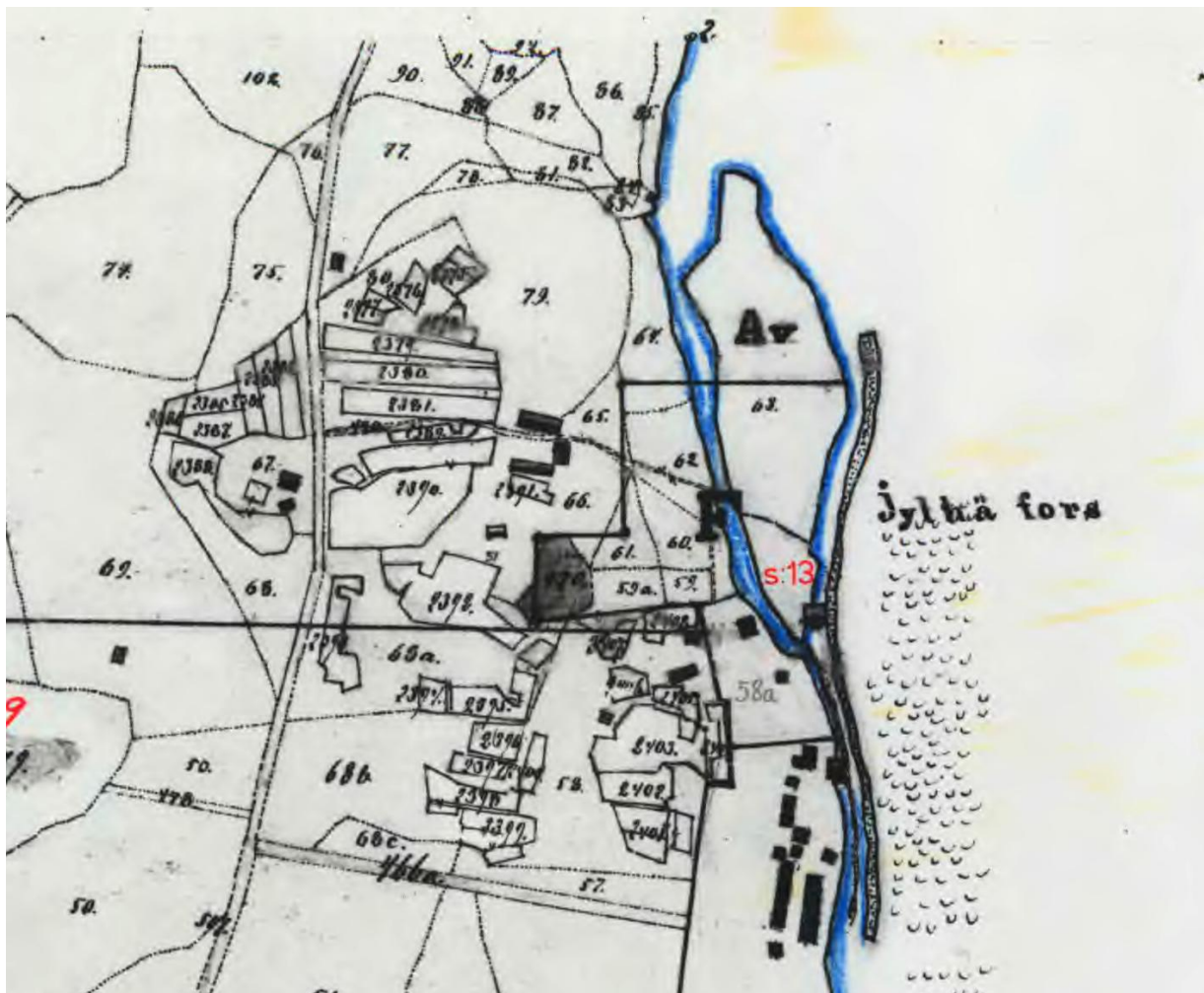
Gästgivaren Olof Malmström på Frankkila anhöll den 25 oktober 1843 hos landshövdingen att få anlägga en tullmjölkvarn i Jylhäforsen. Ärendet som remitterades till häradsrätten för Nedertorneå och Karl Gustaf överklagades av bröderna Carl Anders och Fale Burman som den 9 januari 1844 invände mot anläggandet av ytterligare en kvarn i Kukkola med hänvisning till att Pietis och Erkkis rättsinnehavare den 27 maj 1837 åt Carl Anders Burman överlätit rätten till sin 1814 godkända kvarnanläggning, vilken han med brodern Fale med mycken kostnad i det närmaste fulländat och inrett med två stenar. Ytterligare en tullmjölkvarn skulle enligt dem skada deras verksamhet.

Färgaren Johan Strömberg i Haparanda, samt innehavarna av Styrman, Tapani, Hempälä, Rautio och de båda Liisahemmanen, ansåg sig ha bättre rätt till platsen där Malmström avsåg att uppföra sin tullkvarn och motsatte sig anläggandet. Liisas intressen vid forsen framgår av den utmätning av hemmanet som gjordes 1845 där en i Kukkola fors med grannarna gemensamt ägd kvarn - Selkämylly - upptas som en tillgång. Strömberg, som varit färgargesäll hos Erik Nordquist i Kalix, där han var kollega med Anders Lindberg som 1833 ägde Ström, hade 1830 flyttat som färgargesäll till Torneå och därifrån 1837 till Haparanda. Han synes ha haft för avsikt att anlägga en vadmalsstamp vid forsen, men hans enskilda anspråk avslogs den 16 november 1848 av lagmansrätten som också hävdade att Burmännen inte kunde grunda någon laglig rättighet till kvarnaläggning på den av häradssynerätten 1814 verkställda undersökningen av plats för Pietis och Erkkis kvarn.

Sedan häradsrätten förklarat att det för allmänheten var förmånligt att två kvarnar byggdes tillstyrkte landshövding von Hedenberg att såväl Burmans befintliga kvarn som den av Malmström planerade skulle få anläggas. Om bönderna som motsatt sig Malmströms rätt inte var beredda att tillsammans med honom delta i kvarnbyggandet skulle Malmström och Burmännen ensamma få bygga två tullkvarnar på västra sidan av Jylhäforsen.

Burmännens kvarn som var uppförd femtiosex alnar ovanför den gamla fiskekåtan fick sin vattentillgång från den nedre av de där ovanför varande rännilarna och Malmströms kvarn etthundraelva alnar ovanför Burmans kvarn fick vattentillgång från den östra rännen. Malmström ålades dock att lämna behörig del åt färgaren Strömberg samt innehavarna av Tapani, Styrman, Hempälä, Rautio samt Liisa hemman. Dessa utnyttjade dock aldrig sin möjlighet till samägande. Malmström fick den 3 september 1850 också tillstånd att för fiske vid forsen anlägga tre stenar. Akterna antyder att endast den översta stenarmen i form av en stenpata i anslutning till kvarnen blev anlagd.

Kvarnbygget, som försenades på grund av många rättsprocesser, hade sommaren 1853 i det närmaste avslutats enligt uppgifter i bouppteckning efter Olof Malmströms hustru. Där anges *att tullkvarnen i Kukkola fors, privilegierad till trenne par stenar ännu inte är färdigställd men att sanden dock har blivit uppgrävd, timmer till damm och övriga byggnader framkörts, kvarnhjul upptimrats, gjutna tackjärnshjul och stenar anskaffats och den övriga byggnaden och inredningen för två stenar under våren fullbordats så att kvarnen kunde vara igång om inte bakvattnet för närvarande hindrade det.* Eftersom dödsboets tillgångar använts för uppbyggnaden av kvarnen uppskattade Malmström dess värde till 3000 Rdr. Fastigheterna i Frankkis dödsbo värderades till 4733 Rdr och den lösa egendomen till 8918 Rdr vilket var ansevärd belopp.

Karta över området vid forsén vid laga skiftet 1865

Vid laga skiftet 1865 avsattes mark vid Jylhä fors för mjölkvarnen som tillhörde Olof Malmström och dess vidd och läge bestämdes i Malmströms och övriga skiftesdelägnars närvaro. Malmströms ägande vid forsén om 0,942 hektar tillfördes hemmanet Frankki No 6 om $\frac{3}{32}$ mantal. Den norra delen av holmen i anslutning till rännilen tillfördes Niska hemman. Sommarpatan - Niska patan - som fanns på holmen kom att tillfalla Frankki hemman. Mark anslogs samtidigt för Kukkola bys fiskelägen och Burmans kvarn vid Jylhäforsén till en areal av 72 kvadratrev och 10 kvadratstänger motsvarar 64 ar. Detta område sträckte sig ner till Saukkola.

Malmströms kvarnprojekt bekostades med lån av externa finansiärer som krävde inteckningar i kvarnen. Den 21 september 1862 lämnade konsul J. W Lind in ett sålunda lydande köpebrev: *Till min käre son Johan Malmström upplåter och säljer jag undertecknad hälften av mig tillhörig i Jylhä eller Kukkolaforsén belägen tullmjölkvarn med allt vad därunder nu lyder eller framdeles tillvinnas kan, att genast tillträdas i dess nuvarande skick med bekomna inkomster den 16:e sistlidna februari emot en överenskommen köpeskilling stor 3800 Rdr,*

vilken summa såsom betald härmed kvitteras, Karungi den 30 juni 1862 Olof Malmström. Baserat på köpebrevet fick konsul Lind en inteckning i Johan Malmströms andel i kvarnen baserat på en fordran på 530 Rdr.

Året därpå gjorde en ny inteckning baserad på en sålunda lydande revers: *Till min måg lantmätaren J. J. Sundström eller orders betalar undertecknad en summa av tvåtusen etthundratrettiofyre Rdr jämte laga ränta till full betalning sker dock att huvuddelen ej må före min död utfordras. Och utgiver jag att till säkerhet för denna min skuld inteckning utan mitt vidare hörande må beviljas fordringsägaren uti min ägande halva Jylhäfors tullmjölkvarn med den jordbit som därtill hör och ej hör under något särskilt hemman vilket härmed försäkras i vittnens närvaro. Haparanda den 12 september 1863. Olof Malmström.*

Johan Jacob Sundströms maka Maria Catharina Malmström avled 1863 i Luleå. Bouppteckningen efter henne upptar en fordran på 2000 Rdr på svärfadern. Johan Malmström, som vid bouppteckningen företrädde systersonen Mauritz Gustaf, beslöt med svågern att boet skulle behållas oskiftat då tillgångarna endast uppgick till 2651 Rdr. Sundström ingick 1864 nytt gifte med Clara Maria Wasserman och flyttade till Vuono där han förvärvat Viinala för det ansevärd beloppet 6700 Rdr. Sonen Mauritz Gustav som 1876 flyttar till Haparanda emigrerar 1882 till Nordamerika. När fadern dör 1883 i Haparanda visar bouppteckningen efter honom en brist på 1095 Rdr.

Konsul Lind krävde den 10 april 1864 som säkerhet en inteckning i Olof Malmströms ägande hälft i Jylhä tullmjölkvarn för en fordran på 1280 Rdr med därpå löpande ränta på 6 % årligen. Samtidigt begärde han inteckning i Johan Malmströms hälft i Jylhä tullkvarn till säkerhet för en skuldförbindelse med följande lydelse: *Till Herr J. W. Lind eller order betalar undertecknad vid erfordran summan 530 Rdr jämte 6 % ränta och rätt att vinna inteckning. Nedre Vojakkala den 30 april Johan Malmström.* Johan Malmströms beviljade den 26 juli 1864 lantmätaren Eric Pipon att få en inteckning i Frankkila no. 7 om $\frac{3}{32}$ mtl på 563 Rdr. För kapitalet och räntan gick svågern Henrik Henriksson Frankkila i borgen som för egen skuld.

När bouppteckning hålls den 11 april 1865 efter Olof Malmström värderas hälften av tullmjölkvarnen i Jylhä till 2000 Rdr medan den andra halvan av kvarnen innehades av Johan Malmström med en resterande köpeskilling på 1800 Rdr som dock påstods vara efterskänkt. Boets tillgångar uppgick till 8618 Rdr medan skulderna var 9639 Rdr. Den på 1850-talet mycket förmögna gästgivaren synes till följd av kvarninvesteringen ha kommit på obestånd.

Efter Malmströms död verkar mågen Henrik Henriksson Keskitalo från Tossa, som gift sig med Greta Johanna Malmström som var änka efter Erik Grape,

börja reda upp de tilltrasslade affärerna. Den 24 juli 1866 lånar Johan Malmström ytterligare 500 Rdr till 6 % ränta av konsul Lind som får en ny in-teckning i kvarnen. Den 28 september 1866 var det dags för nästa affär då Johan Malmström till före detta såginspektorn Abraham Forslund i Vojakkala säljer sin halva andel i tullmjölkvarnen för 3500 Rdr varav köparen först skall betala alla i kvarnen in-tecknade skulder till konsul J. W. Lind och ingenjör E Pipon. Överskottet skall betalas till Johan Malmström som samtidigt kräver att årligen ha rätten att förmala 30 tunnor ren spannmål så länge han och hustrun lever. Johan med hustrun Eva Persdotter Välikoski och deras två döttrar kom dock inte länge att utnyttja förmalningsrätten då de flyttar till Norge 1868.

Den 12 november 1866 köper Henrik Henriksson Frankki för 3500 Rdr inspektor Abraham Forslunds halvdel i Jylhä fors tullmjölkvarn som han enligt köpebrev av den 28 september 1866 förvärvat av Johan Malmström men inte sökt lagfart på. Avsaknaden av lagfart för denna transaktion, som torde ha avsett sågen, innebar att oklarhet länge kom att råda om ägandet av kvarnen.

Den 6 maj 1876 sökte Johan Petter Lahti lagfart på Jylhä kvarn grundad på en så lydande avhandling: *Till min måg Johan Petter Lahti och dennes hustru Maria Johanna, upplåter och försäljer undertecknade vår i Jylhäforsen belägen vattenkvarn, med allt vad därtill hör, jämte en andel av Frankkila hemmans mark som för kvarnens behov vid laga skiftet blivit avsatt och på Kukkola bys karta samt på marken utmärkt med små gränser och under samma hemmansnummer upptaget. Köpet åtföljer den fiskepata som vid samma forsstrand av ägaren begagnats, sålunda att framtida nyttjanderätten därav disponeras gemensamt av köpare och säljare, förbehållande mig därjämte rättighet av upplagsplats för fiskevirket å samma strand där fisket idkas. Utom förut utfäst malningsrätt för trettio tunnor spannmål till Abraham Hammass, förbehåller säljaren sig femtio tunnors årlig förmalning under bådas levnad.*

Såsom köpeskilling betalas sjutusen kronor, varav ingenjör Eric Pipon äger först uppbära sin in-tecknade fordran, sedan betalas min skuld till J. W. Lind och till sist skall oss betalas om något återstår, vilka betalningar inom tvenne år från början härav bör verkställas med därpå löpande årlig ränta på 6 %. Köparen har redan mottagit kvarnen från början av detta år och skall svara för karta sigillata och uppbörd, dock är säljaren skyldig hemula köpet med behäftiga handlingar och lämnas därjämte rättighet för köparen att uti Frankkila hemman sig till säkerhet in-teckna den del av marken, som för kvarnens behov därav blivit avsatt.

På föregående villkor avhända vi oss denna fastighet och tillägnas det köparen att däröver styra och råda såsom över all välfången egendom vilket uti

tillkallade vittnens närvaro erkännes. Nedertorneå den 24 januari 1875 H Frankkila.

Efter studium av köpevillkoren förklarade häradsrätten lagfartsansökan vilande, till dess det blivit visat att inte Olof Malmström vid sin död efterlämnat andra sterbhusägare än dem som i sådan egenskap godkänt ifrågavarande försäljning, samt att dessas äganderätt till fastigheten blivit behörigen styrkt. Häradsrätten fann det skäligt på grund av fastebrevet av den 25 november 1870, som meddelats bonden Henrik Frankkila på hälften av Jylhä tullmjölkvarn i Kukkola, att meddela J P Lahti och hans hustru lagfart på hälften av Jylhäfors tullmjölkvarn som de köpt av Henrik Frankki för 3500 kr enligt avhandling av den 27 januari 1875. Äganderätten till den andra hälften ansågs dock icke ha blivit styrkt. Bouppteckning efter Henrik Frankki den 5 maj 1888 visar att kvarnen inte längre fanns kvar i Frankkila hemman. Däremot anges att en ersättning från dödsboet på 1000 kr skall gå till Johan Petter Lahti för förlusten av Niskapatan. Uppenbarligen hade patan som brukats av Henrik Frankki förlorats. Anledningen till den felande äganderätten till en halvdel i kvarnen synes bero på att Johan Malmströms transaktioner inte blivit lagfarna.

Malmströms eller Lahtis tullmjölkvarn och såg – den övre kvarnen.

Kvarnar på östra sidan av Torne älv

Orvar Lundbäck anger i en artikel i Haparandabladet 1967 att Anders Pakkainen från Vojakkala, som Lundbäck uppger var gift med lappfogden Nils Oravainens dotter Malin, skall ha skött kvarnen i Kukkola belägen i Toivola. Kvarnen uppges senare ha övertagits av kusinen Jöns Jacobsson och därefter av dennes bror Jakob Jakobsson. Något belägg för detta har dock inte hittats och Lundbäck's skrift får också i övrigt, med tanke på alla inkonsekvenser och felaktigheter, ses som en skröna. Tolvmannen Anders Pakkainen flyttade dock 1570 från Övre Vojakkala till Toivola där han innehade det blivande Auno till och med 1592 då han efterträddes av Carl Håkansson. På Mäki hemman i Toivola finns dock från 1597 Jacob Jönsson som 1602 följs av Jöns Jacobsson.

Hjulkvarnen i Toivola

I mitten av 1700-talet uppges husbonden på Mäki ensam inneha en hjulkvarn norr om Ingerinjuova. Var denna kvarn låg kan i avsaknad av kartor över det aktuella området inte anges. Kvarnrätten blir den 15 april 1795 föremål för en tvist mellan Olof Adamsson Auno som stämt Per Johansson Wuoti, Per och Jacob Kallio, Anders Franti, Hans Olofsson Mäki, Sven och Olof Närä samt Per Niskala angående delaktighet i hjulkvarnen på östra sidan om Kukkola fors.

Svarandena förklarade att deras hemman aldrig någonsin ägt del i hjulkvarnen, utan i stället haft sin lott i den nedanför belägna skvaltkvarnen. Oredan till kvarnrätten hade uppstått då Abraham Jönsson Auno och Hans Adamsson Mäki 1786 bytte sina hemman men behöll sina respektive kvarnlotter vilket innebar att hjulkvarnen överfördes från Mäki till Auno. Sedan vårfloden bortförde och förstörde hjulkvarnen hade en ny uppbyggts utan att den förre sjömannen Olof Adamsson, som övertagit Auno efter brodern, bidragit med minsta kostnad eller arbete. Sedan Olof Adamsson Auno medgett att han inte deltagit vid kvarnens uppbyggnad blev svarandena befriade från käromålet.

Kvarnar i Mustajoki och Liakanjoki

Vid häradstinget den 10 november 1755 besvärade sig skattebonden i Kukkola Hans Mickelsson Waara över att Hans Olofsson Kieri, Lars Johansson Tapani, Hans Olofsson Styrman och Jöns Olofsson Palo för ungefär tolv år sedan skall ha uppbyggt en mjölkvarn i Mustajoki som har sitt utlopp i Liakanjoki genom Waaras äng benämnd Mustajoensuu som ligger 2 km öster om Mustaranta.

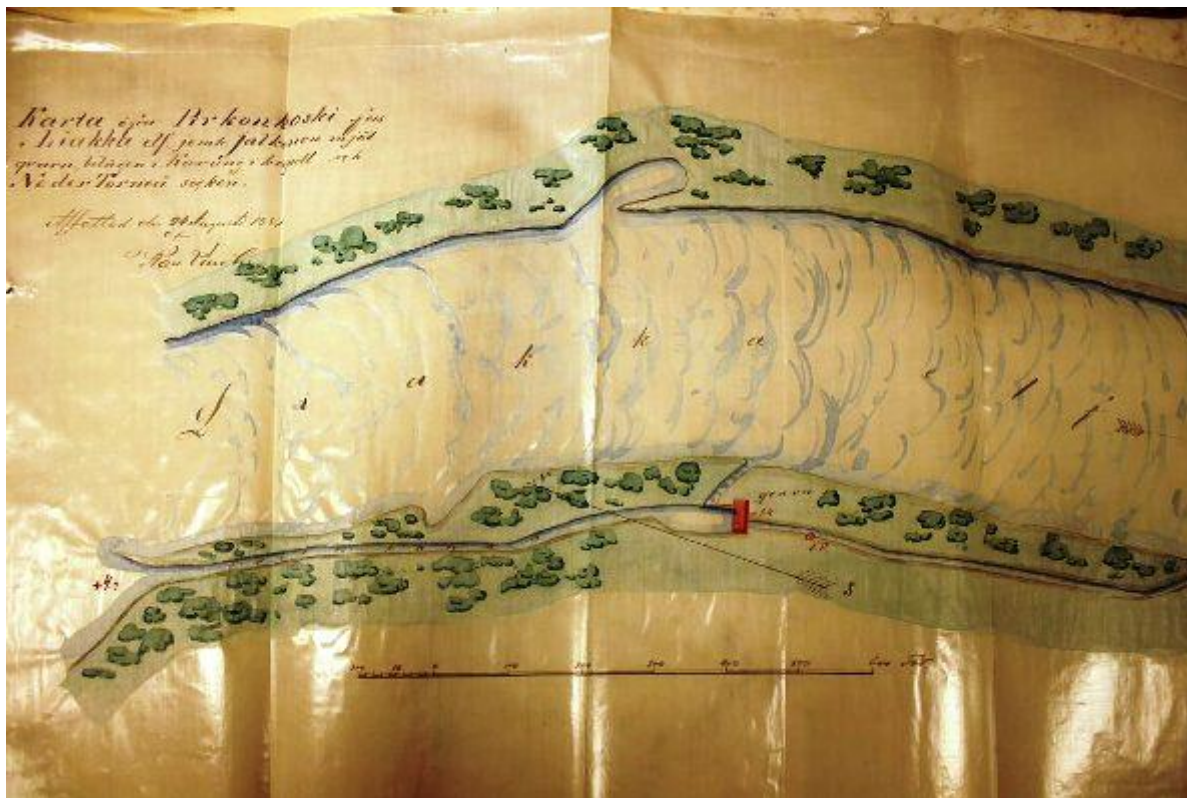
Uppdämningen uppgavs ha gjort Waaras äng mindre brukbar varför han krävde rättelse och en proportionerlig ängsersättning. Sedan svarandena medgivit att kvarnen uppförts utan tillstånd utsågs nämndemännen Hans Pakkainen och

Johan Drucki att på Hans Kieris och hans kamraters bekostnad, samt i alla sakägares närvaro, vid första tillfälle genom en noggrann syn utröna om kvarnen var Hans Waara till förfång. Om så befanns skulle nämndemännen se om ett sådant förfång utan mjölkvarnens upphävande kunde förekommas. Om parterna inte kunde fås att enas skulle en närmare prövning göras av häradsrätten.

Kvarnens fortsatta öden har inte kunnat fastställas men troligen hade Kieri och Tapani lämnat kvarnen i Mustajoki då de 1777 som delägare var med om att uppföra en kvarn vid Kukkola fors. Fortsatta kvarnaktiviteter i Mustajoki omnämns 1805 då det från predikstolen i Karungi kyrka kungjordes att det för Anders Andersson och Henrik Josefsson Alamaa i Kukkola besiktats ett kvarnställe på östra sidan om Torne älv i Mustajoki. På detta ställe ansågs det kunna anläggas en brukbar skvaltkvarn då en 37 famnar lång kvarnrännil uppgrävs vilken inte ansågs vara till någons förfång. Syn på platsen gjordes den 15 februari 1806 av nämndemännen Henrik Nilsson Fräki och Per Johansson Hammas vilka inte hade något att erinra mot kvarnbyggnaden.

Vid häradstinget den 28 april 1767 blev på Nils Henriksson Pasmus och Olof Wälimaas ansökan nämndemännen Johan Nilsson och Anund Svensson förordnade att i nästgränsandes närvaro syna det ställe i Liakanjoki vid Jalkosenniemi där Pasu och Wälimaa anhållit att få bygga en mjölkvarn. Nämndemännen skulle undersöka om kvarnen skulle leda till problem. Det framgår dock inte av akterna om den tilltänkta kvarnen någonsin uppfördes.

Smeden Johan Jacobsson Björnström, som från 1850 delade hemmanet Pirttimaa i Apajoki med brodern Abraham, ansökte den 31 maj 1851 om att få uppföra en mjölkvarn med två stenar vid Niiloksen kallio på Jaakovainio hemmansskifte vid Liakka älv. Ett dike skulle grävas 125 famnar norrut från kvarnen som till en del kommer att gå under Keränen hemmansskifte och 125 famnar söderut därifrån efter stranden. Till ersättning för upplåtelsen av marken skulle Pirttimaa låta Jaakovainio mala 40 tunnor spannmål och Keränen 20 tunnor. Malningen skulle ske om hösten då skörden erhållits och om våren då kvarnen blivit fri från is och överflödigt vatten skulle återstoden av spannmålen få malas om behov fanns. Vidare förband sig Keränen att 2 dagar om våren göra förbättringar uti kvarnen eller annat arbete. Överenskommelsen skulle gälla i 50 års tid från kontraktets tecknad. Pirttimaa skulle också ha rätt att på tjänligt ställe uppta ½ tunnland åker. Kontraktet signerades av Per Jaakonvainio, Johan Jonas Niklasson Keränen och Johan Auno som var ägare av ¼ av Jaakonvainio.

Karta utvisande Jalkonen mjölkvarn i Pirkankoski

Per Johansson Kuurunen, som 1857 köpt hemmanet Hurujoki i Karungi för att 1869 överta hemmanet Trög i Aapajoki, synes ha köpt kvarnen i Jalkonen av Björnström. I enlighet med ett köpebrev av den 19 juli 1876 säljer Per Kuurunen eller Tryyki sin kvarn benämnd Jalkonen på Jaakovainio och Keränen hemmans ägor på Aapajoki No. 3 för 1000 mark till rådmannen och förre sjökaptenen Carl William Berg från Torneå som var brorson till Abraham Berg som ägde en mjölkvarn vid Kukkolaforsen. Köparen förband sig att i enlighet med avtalet av den 31 maj 1851 ge ägarna av Jaakovainio och Keränen rätt att mala den spannmål som överenskommits. Berg ansökte 1881 om att få Jalkonen mjölkvarn i Pirkankoski klassificerad som tullmjölkvarn och bifogade i ansökan en ritning som visar kvarnens och kvarnrännans utsträckning i Liakajoki.

Skvaltkvarnen i Ingerinjuova

Vid häradstinget den 18 november 1777 förklarade nämnden och allmogen att den sökta kvarnbyggnaden enligt det för rätten presenterade syneintyget inte i någon måtto kunde lända till hinder eller förfång, varför också tingsrätten fann skäligt att därtill lämna sitt bifall. Syneintyget hade följande lydelse: På begäran hava undertecknade nedanstående datum synt det ställe varest nämndemannen Abraham Jönsson Auno och bönderna Per Hansson Kieri och Henrik Larsson Heikkilä i Kukkola anhålla få en skvaltkvarn inrätta befunnit detsamma vara beläget på östra sidan om Kukkola fors samt 66 famnar nedanför den så kallade

Paasi lax och sikpata ifrån vilken pata själva kvarnränn delen skall börja uppgrävas till ovanberörda längd samt 6 alnars bredd och 2 alnars djup, bestående botten av större och mindre stenar där själva fallet eller vattnets stigning prövades bli 2 alnar. Ifrån förmenat kvarnställe kommer ränn delen till vattnets avledning ifrån kvarnen att grävas söderut till själva älven till en längd av 30 famnar samt 3 alnars bredd och 1 ½ alns djup. Botten är av samma beskaffenhet som själva kvarnränn delen.

Synemännen ansåg att kvarnen höst och vår då det inte var mycket vatten i älven skulle kunna mala till sökandenas husbehov, men vid stor flod i älven skulle den hindras av bakvattnet. Emot denna kvarninrättning hade ingen av de närvarande något att påminna utom Hans Adamsson Mäki som förbehållit sig andel i kvarnen vartill sökandena likväl nekade emedan Mäki förut har del i den strax ovanför Paasipatan belägna hjulkvarnen. Synen konfirmerades i Kukkola den 5 november 1777 av nämndemannen Knut Abrahamsson Kitti och den avskedade soldaten Henrik Andersson Krok.

Bergs eller Simelii tullmjölkvarn och vadmalsstamp

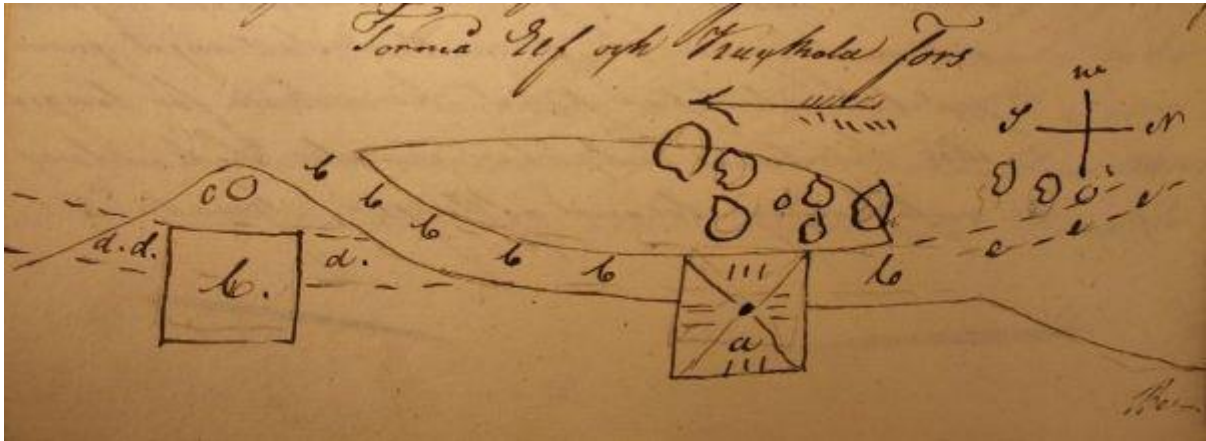
Färgaren Abraham Berg, som var son till smeden Elias Berg och Maria Kohlström i Torneå, flyttade 1818 till Uleåborg för att gå i färgarlära.¹⁴ Han återvände till Torneå i november 1824 möjligen för att modern då insjuknat för att avlida den 5 december. Abraham återvände i januari 1825 till Uleåborg men blev strax efter färgargesäll hos klädesfabrikören och färgaren Henrik Lindström i Tammerfors där vadmalsvalkar i forsen stampade fram tyg. Den 19 november 1826 flyttade Abraham tillbaka till Torneå för att starta en egen färgerirörelse.

Berg synes i likhet med färgerierna i Tammerfors önskat tillverka vadmal. Hans mormors far smeden Lars Andersson Forsman kom från Niskala i Kukkola varför Berg troligen såg möjligheten att med vattenkraft driva en vadmalsstamp i Kukkolaforsen. Han ingick därför ett kontrakt med Olof Adamsson Auno, Johan Larsson Sängelä eller Kieri och Per Heriksson Heikkilä om att använda deras kvarnränna i Ingerinjuova. Uppenbarligen uppfyllde den gamla kvarnen inte Bergs önskemål varför han den 15 april 1828 hos landshövdingen ansökte om tillstånd att i Kukkola få bygga en husbehovskvarn med ett par stenar enligt det kontrakt han ingått med de tidigare ägarna av kvarnstället han nu bebyggt.

Med tanke på kvarnens läge ansåg sig Berg kunna mala mera än vad han och byamännens behöver varför han den 6 mars 1829 hos landshövdingen anhöll om att få kvarnen skattlagd för att vid vattenbrist i andra skvaltkvarnar kunna betjäna allmänheten med förmalning. Vidare ville han få tillåtelse att anlägga

¹⁴ Elias Kristoffersson Berg var son till smeden Kristoffer Hansson Koberg i Kengis, Anfadern skomakarmästaren och rådmannen tysken Hans Koberg upptas i borgarlängden för Torneå från 1636.

ytterligen en kvarn med ett par stenar jämte en vadmalsvalk nedanför den gamla skvaltkvarnen. Genom sprängning och rensning ansåg han sig kunna utnyttja samma rännel som 1777 blivit utsynt till vattnets avlopp från den gamla kvarnen. Efter att färgarmästaren Abraham Berg vid vintertinget 1829 anhållit om en häradssyn av den tilltänkta kvarnen gjordes en syn på platsen den 1 juli 1830 av häradshövdingen och nämnden vilket resulterade i att den nya kvarnen godkändes. En ungefärlig skiss över kvarnställets belägenhet visas i akten.

Skiss över de två mjölkvarnarna i Ingerinjuova 1829

Symbolerna i kartskissen avser: a) Auno, Kieri och Heikkiläs kvarn, b) förenämnda kvarns vattenränna, c) den nu ansökta nya kvarnen, d) utvisar stället där den ansökta kvarnens vattenränna skulle inrättas, e) utvisar stället där sökanden Berg velat anlägga en damm.

Innan tillstånd kunde ges krävde kammarkansliet i Uleåborg den 11 mars 1829 att en bredare syn skulle göras och att ett utlåtande inhämtades från Kejsarliga Strömrensnings Direktionen. Med tanke på att den ansökta kvarndammens anläggande, och det planerade uppgrävandet av Ingerinjuova rännil skulle kunna vara till nackdel för Auno, Kieri och Heikkilä hemmans gamla vattenkvarn, överlämnas ärendet till häradshövdingen i länet för en närmare prövning.

Den 19 april 1833 gifte sig fabrikören Abraham Berg med Demoisell Brita Christina Simelius från Uleåborg. Äktenskapet blev dock kortvarigt då Abraham avled den 7 mars 1836. Änkans bror skönfärgerifabrikören Gustaf Adolf Simelius i Uleåborg flyttade 1837 med hustrun Anna Brita Philp till Torneå. Den 5 februari 1840 köper han mjölkvarnen och stampvalken i Kukkola av sin syster. Köpekontraktet har följande lydelse:

Till min broder fabrikören G. A. Simelius upplåter och försäljer jag Brita Christina Berg härigenom min invid Kukkola fors belägen stampvalk och därmed förenade mjölkvarn samt invid densamma befintliga badstuga och bodar att honom nu tillträda och disponeras med samma rätt och villkor, som kontraktet av den 24 mars 1829 emellan min avlidne man fabrikören Abraham Berg och bönderna Adam Olofsson Auno, Johan Larsson Kieri samt Per Henriksson Heikkilä närmare bestämmer, emot en ersättning för därstädes nu lagd kostnad, stor sexhundra rubel silver att betalas med ettusen svenska Bancosedlar, av vilken köpesumma denna dag genom revers blivit mig betalt hälften eller femhundra riksdaler nämnda sedelsort, vilket härmed kvitteras. För andra hälften av köpesumman eller femhundra riksdaler Banco, som under min livstid kommer att innestå i den nu försålda egendomen, men efter min död tillfaller avlidne Bergs arvingar, skall köparen till mig erlægga fem procents årlig ränta så länge jag lever vilket nu min underskrift försäkrar.

Torneå den 5 februari 1840 B.C. Berg

Den avlidne Abraham Bergs anförvanter Hans Christoffer Berg å egna och smeden Elias Bergs vägnar som kurator, Johan Åström samt Johan Berg förklarade sig vara nöjda med det avtalade köpekontraktet.

Skönfärgerifabrikören Gustaf Adolf Simelius, som med färgargesällen Johan Melander kommit från Uleåborg, flyttade in hos systemen Brita Christina som dör den 1 juni 1856. Simelius som blivit änkling 1854 ingick den 28 december 1856 ett nytt gifte med Anna Catharina Törnquist från Torneå. Den 18 februari 1857 upprättade de ett inbördes testamente innebärande att den som överlevde den andra skulle få behålla kvarlåtenskapen utan intrång av övriga arvingar. Efter Simelius död den 23 april 1860 var änkan ensam arvinge till färgerirörelsen och kvarnverksamheten. Färgargesällen Petter Niskanen, som 1859 kommit från Kuopio till Torneå gifte sig den 29 november 1863 med änkan Simelius. Han titulerades då färgarmästare och hade ändrat efternamnet till Niskander.

Uppenbarligen var det fortsatt Simelius änka som stod som ägare av färgeriverksamheten då hon 1867 begärde en syn av kvarnen och stampverket i Kukkola. Kommissionslantmätare Törnudd infann sig den 14 juni 1867 efter att först en på laga ting avkunnad termin på den så kallade Simelii kvarnlägenhet vid Kukkola eller Jylhäsenkoski fors i Kukkola avkunnats, för att i enlighet med guvernörens förordnande av den 25 augusti 1866, på gjord ansökning av fru Anna Niskander, vid denna Kukkola fors, på östra sidan av Torneå älv, likmätigt nådiga reglementet av den 15 maj 1848, anställa syn och undersökning för en bemälda fru Niskander tillämnad tullmjölkvarn och stampverk för vadmal.

Som gode män vid förrättningen inställde sig mjölnaren Karl Gustaf Wallin och torparen Isac Berg. Som kronoombud deltog kronolänsman Johan Lingonblad

och av sakägarna inställde sig fabrikören Petter Niskander och dess fru Anna Niskander, samt bönderna Johan Abraham Auno, Johan Mäkikallio, Johan och Mats Kieri, Salomon Heikkilä, Olof Närä, och Abraham Niskala.

Sedan förordnandet blivit uppläst, ändamålet med förrättningen förklarad och då icke något jäv, varken emot förrättningsmän eller förrättningen på tillfrågan förspordes, så anhöll sökandena, att kvarninnrättning skulle skattläggas. Presenterade handlingar visade att avlidne färgaren Abraham Berg på femtio års tid, räknat från den 24 mars 1828 arrenderat kvarnlägenheten av bönderna Adam Auno, Johan Kieri och Per Heikkilä och att Bergs änka, genom avhandling av den 5 februari 1840, försålt denna kvarnlägenhet åt sin broder numera även avlidne färgaren G. A. Simelius, vars änka såsom barnlös, trätt i nytt gifte med ovanbenämnde Niskander, varför sökandena, såsom lagliga innehavare av denna kvarnlägenhet äskade förrättningens fortgång emedan de för densammas underhåll och iordningställande mycket påkostat och vilken dessutom av traktens innevärdare mycket anlitas.

Emot denna mjölkvarn och stampverksinnrättning hade närvarande och ovanbenämnda lägenhetsinnehavare icke något vidare att anmärka, än att kvarndammen under påstående vårflod borde hållas öppen, så att laxen obehindrat fick uppstiga till deras ovanför belägna strandpator. Kronoombudet Johan Lingonblad anförde att då någon tullmjölkvarn på orten icke finns och kvarnen var i allt grundligt uppförd, samt då den nu redan uti mer än trettio år oanmärkt existerat i sitt nuvarande läge, så ansåg han för sin del, att densamma i detta skick som den nu befinner sig, skulle få skattläggas.

Då kvarnen ofta, dels för undervatten, dels i brist på mäld kommer att stå, och anses för anförd orsak endast kunna mala två tredjedelar av året, vartill arrendet för själva platsen åt Auno, Kieri och Heikkilä hemmansägare årligen kan uppskattas till 120 tunnors mäld, utom dessa hemmansägares vadmal som och stampas utan avgift så ansåg Lingonblad, att skatten för denna innrättning borde årligen utgå med högst sextio finska mark och att något avseende om gjort påstående av dammens upprivande före vårfloden icke borde ifrågakomma emedan kvarnen i så fall kunde stundom ligga överksam större delen av sommaren.

Sedan något vidare för tillfället inte var att tillägga begav sig förrättningsmännen jämte vederbörande sakägare, för att å kartan avfatta befintliga hus och byggnader å kvarnlägenheten och avväga vattenfallet å den så kallade Jylhäsenkoski fors varefter följande avvägningsuppgifter angavs: Fallhöjden vid kvarnen var cirka 2,2 meter räknat från lugnt vatten cirka 300 meter ovanför kvarnen. Avståndet ifrån kvarnplatsen tills lugnt vatten nåddes

nedanför forsen var cirka 1 kilometer. Den totala fallhöjden för Kukkolaforsen uppmättes till drygt 8 meter.

Kvarnen och stampverket, som uppgavs vardera vara försedda med ett par stenar, bestod av en kvarnbyggnad som var 35 fot lång, 33 fot bred och 18 fot hög. Kvarntaket var gjort av pärtor och var ett så kallat flicktak. Kvarnstenarna var 4 ½ fot i diameter och verket var av gjutgods. Stampverket, som endast var avsett för hantverk, var under samma tak som kvarnen och drevs med samma vattenmassa. Dammens höjd var överst 4 fot och närmare till kvarnen 3 fot. Kilppidammen, eller skydd för isgång, var på en del ställen 9 fot hög. Till vintern måste för vattenbristen uppföras en skild damm, vars kostnad årligen beräknades till 60 finska mark. Nedanför kvarnstället och sedan Kukkola fors slutar finns allt intill bottniska viken inga forsar. Vidare angavs att den så kallade Kristo eller handelsmannen A G Lindbergs kvarn som är belägen 7-8 verst nedanför, och som ligger vid en mindre gren av Torneå älv benämnd Vispinära, på senare år kommit i obestand.

Vy mot kvarnen på östra sidan av Kukkolaforsen 1938, foto Mia Green

Simelii kvarninrättning som uti 30 år redan gjort gagn för landsbygden, anses icke vara hinderlig för båtleden, icke heller för fiskens uppstigande och strömrensningföretag, ej heller kan den utestänga och avleda vattentillgången

nedanför i samma älv för framdeles möjligen inräknade privilegierade verk och icke heller vålla skadlig uppdämning för sådana ovanför belägna verk, därför våga förrättningsmännen föreslå att denna mjöl- och stampkvarnsinrättning såsom gagnelig för allmänheten å orten måtte behörigen skattläggas och stadfästas. Sålunda förrättat och befunnit intygades av A Törnudd i Nedertorneå den 15 juni 1867 på förrättningsmännens vägnar.

Handelsmannen Petter Niskander avlider den 13 november 1877. Ett inbördes testamente tecknat mellan honom och hustrun Anna Törnquist angav att den som överlevde den andra skulle besitta all fast och lös egendom. Bouppteckningen visar att boets tillgångar uppgick till 85516 riksdaler men skulderna översteg tillgångarna med 3055 riksdaler. Kvarnverksamheten i Kukkola fanns inte längre med bland tillgångarna. Petter Persson Palo, son till Per Karlsson Auno och Anna Greta Abrahamsdotter Niskala drev kvarnen från omkring 1880. Kvarnen var i bruk fram till 1934 då den förhärjades av vårfloden och därefter revs.

Källor

Jarno Niskala har under arbetets gång kommit med värdefulla uppslag runt kvarnverksamheten i Kukkola samt har överlämnat fotografier, kopior av rättsprocesserna kring anläggandet av Burmans och Malmströms kvarnar på västra sidan av Kukkolaforsen, samt Bergs eller Simelii kvarn på den östra sidan, vilket varit en förutsättning för att deras historia kunnat skrivas.

Otryckta källor

Landskapshandlingar för Västerbotten 1530-1630

Länsräkenskaper för Västerbotten 1630-1820

Alatornio kyrkoarkiv 1750-1850

Karl- Gustavs kyrkoarkiv 1784-1900

Karunki kyrkoarkiv 1820-1880

Mantalslängder 1642-1820

Boskapslängder för Nedertorneå socken 1620-1642

Roteringslängder 1621-1640

Riksarkivet Domböcker för Nedertorneå 1620-1749

Kopior av handlingar från svenska Tornedalen hos Riksarkivet i Finland: Domböcker vid ordinarie ting 1728-1806, Domböcker vid urtima ting och extra förrättningar 1767-1807, Småprotokoll 1776-1806, Bouppteckningar 1776-1814, Övriga handlingar 1766-1807.

Riksarkivet Finland: Tornion tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Ilmoituasioiden pöytäkirjat, 1811-1870

Kartor

Lantmäteriverkets arkiv, historiska kartor
Jyväskylä Universitet, historiska kartor